

اعتبار دعاهای ابن طاووس از نگاه او

دکتر مهدی احمدی*

چکیده

این مقاله در پی آن است که، از طریق نگاه ابن طاووس، نشان دهد دعاهایی که او ذکر کرده، چه اندازه قابل اعتماد و اطمینان است. از این رو، از دو رویکرد در تبیین جایگاه دعاهای ابن طاووس، با عنوان بررسی سند و متن حدیث - که بر اساس معیارهای پذیرفته شده در دانش نقد حدیث انجام می‌گیرد - و استفاده از قراین و مناظری دیگر، چون نگاه و نظر ابن طاووس بهره می‌گیرد. روشن است که رویکرد دوم، امتیاز نگاه دقیق، ریزبین، تفصیلی و همه جانبه رویکرد نخست را ندارد؛ با این وجود می‌تواند میزان زیادی اعتماد بخش و اطمینان آفرین باشد. ابن طاووس دو گروه دعاها را ذکر کرده است؛ یک گروه - که اکثریت است - دعاهایی است که جنبه روایی دارد. این گروه خود دو دسته را تشکیل می‌دهد: دعاهایی است که با اسناد کامل نقل شده و وی بر درستی سند آنها تأکید نموده است و دسته دیگر، دعاهایی است که سند ندارد یا سند آنها ضعیف است. استناد وی در این روایات، روایات موسوم به تسامح در دلایل سنن است که از سند درست برخوردارند. گروه دوم دعاهایی است که انشای ابن طاووس است. وی این دعاها را، با استناد به روایت صحیح، انشا کرده و موارد آن را - که اندک نیز هست - مشخص نموده است. از این رو، بر پایه جایگاه والای رجالی، سند شناسی و وارستگی و شایستگی ابن طاووس، گواهی وی می‌تواند اطمینان بخش باشد.

کلید واژه‌ها: ابن طاووس، دعا، اعتبار روایات.

درآمد

علی بن طاووس (۵۸۹ - ۶۶۴ ق)، در تاریخ امامیه، شخصیتی تأثیرگذار در بنیاد دستگاه کلامی - دعایی شیعه و گسترش فرهنگ دعا شناخته می‌شود. او عالم و محدثی پرتألیف بود. شمار کتابها و رساله‌های وی در زمینه‌های مختلف، بیش از پنجاه عنوان است. رویکرد کلی ابن طاووس در این تألیفات، حدیثی است. از جمله زمینه‌های آثار او - که مهم‌ترین نیز هست - دعا، زیارت و فضایل اعمال است. درباره آثار دعایی ابن طاووس، از جوانب مختلف، از دیرباز سخن‌ها گفته شده و کتابها و رساله‌هایی به رشته

* استادیار دانشگاه شیراز.

تحریر در آمده است؛ از جمله این جوانب، میزان اعتبار دعوایی است که وی ذکر کرده است. در این باره بحث مستقل و فراگیری انجام نشده؛ اگر چه به عنوان ایراد بر ابن طاووس و در پاسخ به آن، بحث‌های پراکنده و گزینشی صورت گرفته است. پیداست که تفاوت احادیث دعایی، زیارتی و فضایل، با احادیث فقهی، این است که احادیث دعایی در بردارنده زبان درخواست و تقاضا و دیگر آداب و شرایطی است که می‌تواند در استجابت دعا دخالت داشته باشد. از رهگذر این آگاهی، می‌توان با خدا ارتباط پیدا کرد؛ اگر چه این ارتباط الزامی نیست، اما احکام جنبه تکلیفی و الزامی می‌تواند داشته باشد. گویا لحاظ این تفاوت است که در دانش نقد حدیث، توجه و عنایت اصلی به احادیث احکام معطوف شده است.

جایگاه ابن طاووس و آثار او

ابن طاووس چندین کتاب در موضوع دعا تألیف کرده است. این کتاب‌ها عبارت‌اند از: *اقبال الاعمال، الامان من اخطار الاسفار و الازمان، جمال الاسبوع، الدروع الواقية من الاخطار، فلاح السائل و نجاح المسائل، المجتبی من الدعاء المجتبی، مهج الدعوات و منهج العناية، الاسرار المودعة فی ساعات اللیل و النهار، زهرة الربیع، المضمار، التمام لمهمات شهر الصیام، المنتقى فی العوذ و الرقی، الفرج بعد الشدة، المنامات الصادقات و البشارات بقضاء الحاجات*.^۱

ارزیابی آثار دعایی ابن طاووس، از نگاه او، ایجاب می‌کند که جایگاه ابن طاووس در دانش‌های مرتبط با این موضوع، بویژه کتاب شناسی، رجال شناسی و جرح و تعدیل و نیز وارستگی او شناخته شود. همچنین، لازم است انتساب آثار دعایی به وی مورد بررسی قرار گیرد. از این رو، به عنوان مقدمه لازم بحث، ابتدا به جایگاه علمی و عملی ابن طاووس و انتساب آثار دعایی به او پرداخته می‌شود و پس از آن، از دیدگاه وی درباره جایگاه دعوایی که ذکر کرده، سخن به میان می‌آید.

ابن طاووس در شمار معدود رجال سرشناس امامیه است که به فرهیختگی و وارستگی شهره است و مهم‌تر از آن، گویی در مصادر رجالی و حدیثی بر اتصاف وی به این ویژگی‌ها اتفاق نظر وجود دارد. درباره او الفاظ و عبارات گوناگونی - که همگی بر فرزاندگی و وارستگی او دلالت دارند - به کار رفته است. شهید ثانی - که در دانش حدیث شهره بوده و کتاب او در این باره معروف و مرجع است - الفاظ زیر را، در مقام تعدیل، ذکر کرده است: عدل، ثقه، حجت، صحیح الحدیث، متقن، ثبت، حافظ، صدوق، یحتج بحدیثه، جلیل، صالح الحدیث، مشکور، خیر، فاضل، ممدوح، زاهد، عالم، مسکون الی روایتش، شیخ اجازه، کبیر، عابد، اهل ورع و صاحب کرامات، نقابت علوی و...^۲

همچنین، درباره علی بن طاووس، در منابع رجالی و حدیثی، به گونه‌های مستقیم و غیر مستقیم، این تعبیر به کار رفته است: شیخ اجازه، ثقه، زاهد، عابد، جلیل، کبیر، ورع، صاحب کرامات و مقامات، از برجستگان و بزرگان امامیه، جلیل القدر، عظیم المنزله، کثیر الحفظ، نقی الکلام، زبانزد عام و خاص در

۱. الامان من الاخطار، ص ۹۱.

۲. الرعاية فی علم الدراية، ص ۱۲۰-۱۲۳.

عبادت و زهد، دارای کتاب‌های ارزشمند، بی‌نیاز از ذکر در علم، فضل، زهد، عبادت، ثقه، فقه، جلالت و ورع.

وی شیخ اجازه علامه حلی بود. علامه حلی، در اجازه‌ای که به بنی زهره داده و به اجازه کبیره مشهور است، از اجازه احمد و علی بن طاووس به خود یاد کرده و از آن دو با عنوان سید کبیر سعید یاد کرده است.^۳ شهید ثانی (م ۹۶۲ق) نیز، در اجازه به شیخ شمس الدین ابی جعفر محمد بن شیخ تاج الدین ابی محمد عبد علی بن نجده،^۴ به اسناد اجازه مشایخ خود تا علی بن طاووس و احمد اشاره کرده است. علامه محمد باقر مجلسی صورت این اجازه را در *بحارالانوار* آورده است.^۵

در اشاره به فرهیختگی و وارستگی ابن طاووس می‌توان اوصاف زیر را از بزرگان و اعیان امامیه ذکر کرد: صاحب کرامات و مقامات در کلام علامه حلی،^۶ شهید ثانی،^۷ محمد امین استرآبادی^۸ و میرزا حسین نوری.^۹ دو عالم اخیر این مقام را برای ابن طاووس، از برخی عبارات او در کتاب *المواسعة و المضایقة*،^{۱۰} *الأمان من أخطار الأسفار و الأزمان* (ص ۱۲۸)، *مهج الدعوات* (ص ۲۹۶) و *كشف المحجة* (ص ۱۵۱) برداشت کرده‌اند. علامه حلی، چنان که میرزا حسین نوری از مبحث استخاره کتاب *منهاج الصلاح* او نقل کرده، از ابن طاووس به سید سند و سعید و عابدترین فرد دوران خود یاد نموده است.^{۱۱} دیگر اوصافی که پیش از این اشاره شد، به قرار زیر است: از بزرگان امامیه و ثقات آن، جلیل‌القدر، عظیم‌المنزلة، کثیر الحفظ، نقی الکلام، بی‌نیاز از بیان در عبادت و زهد و دارای کتاب‌های نیکو، در کلام تفرشی^{۱۲}، بی‌نیاز از تعریف در علم و فضل و زهد و عبادت و وثاقت و فقه و جلالت و ورع، در عبارت شیخ حر عاملی^{۱۳}، سید جلیل و عالم نبیل در کلام علامه محمد باقر مجلسی^{۱۴} و علامه حلی، سید ثقه و جلیل، در کلام بحرالعلوم^{۱۵} و شهرت جلالت قدر و اتقان و تثبت او در همه متقولاتش در نظر معاصران او و متأخران.^{۱۶}

۳. *بحارالانوار*، ج ۱۰۴، ص ۶۳ - ۶۴.

۴. *الذریعة*، ج ۱ ص ۲۴۷؛ *فوائد الرضویة*، ص ۵۵۰.

۵. *بحارالانوار*، ج ۱۰۴، ص ۱۹۶.

۶. همان، ج ۱۰۴، ص ۶۴.

۷. همان، ج ۱۰۴، ص ۲۰۸.

۸. *الفوائد المدنیة*، ص ۷۹.

۹. *خاتمة المستدرک*، ج ۲، ص ۴۴۸.

۱۰. *الفوائد المدنیة*، ص ۷۹.

۱۱. *خاتمة المستدرک*، ج ۲، ص ۴۴۶.

۱۲. *نقد الرجال*، ج ۳، ص ۳۰۳ - ۳۰۴.

۱۳. *معجم رجال الحدیث*، ج ۱۳، ص ۲۰۲ - ۲۰۳.

۱۴. *بحارالانوار*، ج ۱۰۷، ص ۳۳ - ۳۴.

۱۵. *الفوائد الرجالیة*، ج ۲، ص ۴۳؛ ج ۳، ص ۲۷۷ و ج ۳، ص ۲۹۹.

۱۶. *خاتمة المستدرک*، ج ۱، ص ۳۲۳.

استناد به توثیقات و مبانی رجالی

علی بن طاووس، اگر چه در رجال شناسی، بسان برادرش احمد مشهور نیست، اما در مواردی که درباره رجال احادیث و انتساب کتاب‌ها به مؤلفان اظهار نظر کرده، مورد توجه و اعتماد رجال شناسان و کتاب‌شناسان واقع شده است. گویا به همین جهت، سید بحر العلوم در کنار کشی، نجاشی، شیخ مفید، شیخ طوسی، ابن شهر آشوب، علامه حلی و ابن داود - که در دانش رجال شهره‌اند - از او و احمد یاد کرده است.^{۱۷}

تفرشی (م ۱۰۴۴ق)، سید بحر العلوم (م ۱۲۱۲ق)، کلباسی (م ۱۳۱۵ق)^{۱۸} و محدث نوری (م ۱۳۲۰ق) و... از جمله رجال شناسانند که به توثیقات و آرای رجالی ابن طاووس استناد کرده‌اند. ابن غضایری، محمد بن سنان، ابراهیم بن هاشم و جعفر بن علی بن احمد قمی، معروف به ابن رازی از جمله کسانی‌اند که ابن طاووس آنها را توثیق کرده و دیگران بر توثیق او اعتماد نموده‌اند.

سید بحر العلوم، در *الفوائد الرجالية*، ابن غضایری را با استناد به کتاب *فرج المهموم* ابن طاووس، (ص ۹۷) - که وی را شیخ ثقه فقیه فاضل توصیف کرده - توثیق نموده است؛^{۱۹} چنان که در توثیق محمد بن سنان به سخن ابن طاووس در *فلاح السائل* و... اعتماد کرده است. ابن طاووس در دفاع از محمد بن سنان متذکر شده که گویا تضعیف کنندگان او تنها بر طعن آگاهی یافته‌اند و از ترکیه و ثنا بر او بی‌خبر مانده‌اند. از نظر او، این نگاه یک سو به محمد بن سنان اختصاص ندارد؛ چرا که بیشتر ایرادها و طعن‌ها این گونه است.^{۲۰} سید بحر العلوم این بخش از دفاع را - که ناظر به یکی از مبانی رجالی ابن طاووس است - مورد توجه قرار داده است. به نظر ابن طاووس، از جمله خطاها در طعن افراد - که بر اخبار تکیه دارد - آن است که به اخبار ناظر بر طعن بسنده شود و نگاهی جامع و فراگیر نسبت به اخبار ناظر بر آن فرد صورت نگیرد.^{۲۱} دیگر از مبانی رجالی ابن طاووس - که به آن توجه و عمل شده - درباره آن دسته از اصحاب ائمه علیهم‌السلام است که به غلو متهم شده‌اند. از دیدگاه ابن طاووس، جلالت قدر و شدت اختصاص برخی از اصحاب به اهل عصمت علیهم‌السلام موجب انحطاط منزلت آنان نزد شیعه شده است؛ چه، ائمه علیهم‌السلام به دلیل شدت اختصاص برخی از اصحاب به آنها، آنان را بر اسرار آگاه کردند؛ اسراری که از اغیار نگه داشته می‌شد و نیز با آنان درباره اموری گفتگو می‌کردند که اکثر شیعه قدرت تحمل و طاقت شنیدن و پذیرش آن را نداشتند. در نتیجه اکثر شیعه آنان را به غلو و ارتفاع قول و امثال این دو نسبت دادند. سید بحر العلوم متذکر شده که همین مطلب را شیخ أبوعلی حایری در کتاب رجالی *منتهی المقال* در شرح حال محمد بن سنان ذکر کرده است.

۱۷. *الفوائد الرجالية*، ج ۳، ص ۲۷۷ - ۲۷۸.

۱۸. *الرسائل الرجالية*، ج ۲، ص ۴۱۴.

۱۹. *الفوائد الرجالية*، ج ۲، ص ۳۰۵.

۲۰. *فلاح السائل*، ص ۱۰: *الفوائد الرجالية*، ج ۳، ص ۲۵۴.

۲۱. *فلاح السائل*، ص ۱۰ - ۱۱: *الفوائد الرجالية*، ج ۳، ص ۲۵۴ - ۲۵۵.

میرزا حسین نوری^{۲۲} در توثیق ابراهیم بن هاشم، بر قول ابن طاووس استناد کرده است؛ یکی درباره موسی بن اسماعیل بن موسی بن جعفر علیه السلام است که متذکر شده سه نفر از اجلای ثقات، به نام‌های محمد بن اشعث، ابن یحیی و ابراهیم بن هاشم - که علی بن طاووس در *فلاح السائل* (ص ۱۵۸)، بر ثقه بودن او (ابراهیم بن هاشم) ادعای اتفاق کرده، از او روایت کرده‌اند. این قرینه ظن قوی ایجاد می‌کند که او از ثقات و از مؤلفان است.

دیگری درباره با سند حدیثی که در آن، ابراهیم بن هاشم است. وی متذکر شده قول معروف درباره ابراهیم بن هاشم مبنی بر توقف است، ولی ابن طاووس در *فلاح السائل*، پس از نقل حدیثی از *الامالی صدوق* علیه السلام - که در سند آن ابراهیم بن هاشم واقع شده است - آورده که راویان حدیث بالاتفاق ثقه‌اند.^{۲۳} گویا در کتاب‌های رجال پیشین، مانند *رجال النجاشی* و *الفهرست طوسی* و *خلاصة الاقوال* علامه از ابراهیم بن هاشم یاد نشده است، ولی از علی بن ابراهیم بن هاشم یاد شده و در وثاقت آن هیچ کس توقف نکرده است.

همچنین، محدث نوری درباره جعفر بن علی بن احمد قمی، معروف به ابن رازی متذکر شده که نقل توثیق از کتاب *رجال* شیخ طوسی توسط ابن داود با عدم وجود آن در برخی نسخه‌های آن منافات ندارد، چه احتمال دارد آن در نسخه ابن داود بوده است. بنابر این راهی به تکذیب یا تخطئه آن وجود ندارد. این مطلب، بنابر این فرض است که توثیق از عبارت شیخ طوسی باشد که از کتاب رجال او نقل شده است؛ اما اگر از کلام خود ابن داود باشد - چنان که از عبارت کاظمی پیداست - تصدیق آن اولی است و دیگر نیازی به آن، چه در *تکملة الرجال*،^{۲۴} انجام گرفته، نیست. در *تکملة الرجال* آمده که وثاقت، از عبارت فقاقت - که شیخ صدوق در *معانی الاخبار*، ابن رازی را به آن توصیف کرده - اخذ شده است. بنابر این، دیگر این اشکال مطرح نمی‌شود که فقاقت بر وثاقت دلالت نمی‌کند. دلیل بر اولویت تصدیق، آن است که ممکن است ابن داود آن را از کلام برادر استادش (احمد بن طاووس) علی بن طاووس در *الدروع الواقیة* گرفته باشد که در این فرض، بر وثاقت و فوق آن دلالت می‌کند.^{۲۵}

نقل روایات ابن طاووس

در کتاب‌های حدیثی سده نهم و پس از آن، کتاب‌های ابن طاووس، بویژه کتاب‌های دعایی، یکی از مصادر مهم حدیث و دعا شناخته می‌شوند. در سده نهم علی بن یونس عاملی بیاضی (م ۸۷۷ق) در *الصراط المستقیم*، شاگرد او، ابراهیم بن علی بن حسن عاملی کفعمی (م ۹۰۵ق) در دو کتاب *المصباح و البلد الامین*، شیخ حرعاملی (م ۱۱۰۴ق) در *وسائل الشیعة*، محمد باقر مجلسی (م ۱۱۱۰ق) در *بحار الانوار*،

۲۲. خاتمة المستدرک، ج ۱، ص ۲۷.

۲۳. فلاح السائل، ص ۱۵۸، خاتمة المستدرک، ج ۱، ص ۴۶ - ۴۷.

۲۴. تکملة الرجال، ج ۱، ص ۲۴۸.

۲۵. خاتمة المستدرک، ج ۱، ص ۱۰۹ - ۱۱۰.

نعمت الله جزایری (م ۱۱۲ق) در *قصص الانبیاء* و میرزا حسین نوری (م ۱۳۲۰ق) در *مستدرک وسائل الشیعة* از آثار ابن طاووس نقل کرده‌اند. نقل‌ها بدین شرح است:

- از *اقبال الاعمال*، کفعمی در کتاب *المصباح و البلد الامین*^{۲۶}، شیخ حر در *وسائل الشیعة*^{۲۷}، محمد باقر مجلسی در *بحار الانوار*^{۲۸} و میرزا حسین نوری در *مستدرک وسائل الشیعة*^{۲۹}

- از *الامان من الاخطار*، محمد باقر مجلسی در *بحار الانوار*^{۳۰}

- از *جمال الاسوع*، کفعمی در *المصباح و البلد الامین*^{۳۱}، شیخ حر عاملی در *وسائل الشیعة*، محمد باقر مجلسی در *بحار الانوار*^{۳۲} و میرزا حسین نوری در *مستدرک وسائل الشیعة*^{۳۳}

- از *الدروع الواقیة*، کفعمی در *المصباح*^{۳۴}، محمد باقر مجلسی در *بحار الانوار*^{۳۵}، شیخ حر عاملی در *وسائل الشیعة*^{۳۶} و میرزا حسین نوری در *مستدرک وسائل الشیعة*^{۳۷}

- از *فلاح السائل*، محمد باقر مجلسی^{۳۸} و میرزا حسین نوری^{۳۹}

- از *المجتبی*، کفعمی^{۴۰} و میرزا حسین نوری^{۴۱}

- از *محاسبة النفس*، کفعمی^{۴۲}، شیخ حر عاملی^{۴۳}، محمد باقر مجلسی^{۴۴} و میرزا حسین نوری^{۴۵}

- از *مهج الدعوات*، کفعمی^{۴۶}، شیخ حر عاملی^{۴۷}، محمد باقر مجلسی^{۴۸}، سید نعمت الله جزائری^{۴۹} و میرزا حسین نوری^{۵۰}.

۲۶. *المصباح*، ص ۱۶۵، ص ۶۰۷، ص ۱۸۶، ص ۶۴۲...: *البلد الامین*، ص ۴۷۸، ص ۲۱۷، ص ۲۰۵، ص ۲۲۳، ص ۴۸۰ و ص ۴۷۵.
۲۷. *وسائل الشیعة*، ج ۱، ص ۱۵۰؛ ج ۲، ص ۱۳۸؛ ج ۵، ص ۲۸۶؛ ج ۶، ص ۱۵۱....
۲۸. *بحار الانوار*، ج ۳۵، ص ۲۸۷؛ ج ۳۵، ص ۲۹؛ ج ۳۵، ص ۳۱۸؛ ج ۴۶، ص ۱۰۵؛ ج ۴۷، ص ۵۸؛ ج ۵۸، ص ۳۱۸؛ ج ۷۶، ص ۱۴۴.
۲۹. *مستدرک وسائل الشیعة*، ج ۱، ص ۴۷۰؛ ج ۷، ص ۴۳۷؛ ج ۷، ص ۴۳۷؛ ج ۷، ص ۳۹۶؛ ج ۲، ص ۲۱۱....
۳۰. *بحار الانوار*، ج ۱۶، ص ۲۶۱؛ ج ۷۳، ص ۲۶۶؛ ج ۹۲، ص ۳۴؛ ج ۱۰۱، ص ۱۰....
۳۱. *المصباح*، ص ۱۲۱، ص ۱۱۶، ص ۱۲۶ و ص ۴۰۶ - ۴۰۷: *البلد الامین*، ص ۱۵۴، ص ۱۴۱، ص ۹۹، ص ۱۴۹ و ص ۱۵۳....
۳۲. *بحار الانوار*، ج ۸۶، ص ۳۶۵ - ۳۶۹، ص ۳۶۸، ص ۳۷۱، ص ۳۶۶؛ ج ۸۷، ص ۲۷۸ - ۲۷۹؛ ج ۸۸، ص ۲۶۹، ص ۲۱۷....
۳۳. *مستدرک وسائل الشیعة*، ج ۶، ص ۲۷۳.
۳۴. *المصباح*، ص ۲۰۶، ص ۴۰۷، ص ۴۴۰....
۳۵. *بحار الانوار*، ج ۸، ص ۳۰۳، ص ۳۰۴؛ ج ۵۶، ص ۴۶، ص ۵۶ - ۹۰؛ ج ۶۳، ص ۱۰۵؛ ج ۶۷، ص ۳۹۳؛ ج ۹۴....
۳۶. *وسائل الشیعة*، ج ۱۰، ص ۴۲۸؛ ج ۱۱، ص ۴۰۱ - ۴۱۳؛ ج ۲۵، ص ۱۲۱.
۳۷. *مستدرک وسائل الشیعة*، ج ۸، ص ۱۸۰، ص ۱۴۶ - ۱۸۷؛ ج ۱۰، ص ۴۰۳.
۳۸. *بحار الانوار*، ج ۸، ص ۱۳۷؛ ج ۸، ص ۱۴۶؛ ج ۱۴، ص ۴۳؛ ج ۴۱، ص ۲۲؛ ج ۴۶، ص ۵۵؛ ج ۴۷، ص ۵۸؛ ج ۶۷، ص ۲۴.
۳۹. *مستدرک وسائل الشیعة*، ج ۱، ص ۱۱۱؛ ج ۲، ص ۱۳۰؛ ج ۳، ص ۹۷؛ ج ۴، ص ۱۲۳؛ ج ۵، ص ۸؛ ج ۶، ص ۲۹۹....
۴۰. *المصباح*، ص ۲۰۶، ص ۳۹۶، ص ۱۷۹.
۴۱. *مستدرک وسائل الشیعة*، ج ۶، ص ۲۸۰ - ۲۸۱؛ ج ۵، ص ۲۸۱.
۴۲. *المصباح*، ص ۶۳ و ص ۳۷: *البلد الامین*، ص ۱۴۱ و ص ۱۴۶.
۴۳. *وسائل الشیعة*، ج ۷، ص ۸۸؛ ج ۱۶، ص ۹۵؛ ج ۱۶، ص ۹۹.
۴۴. *بحار الانوار*، ج ۵، ص ۳۲۸؛ ج ۷، ص ۳۲۵؛ ج ۸۳، ص ۲۶۷؛ ج ۹۰، ص ۳۲۳؛ ج ۳۳۴....
۴۵. *مستدرک وسائل الشیعة*، ج ۵، ص ۵۸؛ ج ۶، ص ۱۵۰؛ ج ۱۲، ص ۱۶۳.

در همین باره نیز کتاب‌شناسی ابن طاووس و استناد به آن در میان متأخران شایان توجه است. از جمله، میرزا حسین نوری در *خاتمة المستدرک* (ج ۱، ص ۳۸۶) درباره مؤلف کتاب *کنوز النجاح* آورده است که این کتاب تألیف شیخ شهید امین الاسلام ابی علی فضل بن حسن بن فضل طبرسی، عالم و مفسر جلیل، صاحب *مجمع البیان* است. از این کتاب، با انتساب آن به طبرسی، علی بن طاووس در *جمال الأسبوع* (ص ۱۷۶)، *مهیج الدعوات* (ص ۲۴۹) و *الأمان من الاخطار* نقل کرده است.

در انتساب کتاب *مصباح الشریعة و مفتاح الحقیقة* به ابی عبد الله الصادق علیه السلام آورده است که بر این انتساب گروهی از علمای اعلام تصریح کرده‌اند. نخستین آنها علی بن طاووس در فصل هفتم از باب ششم کتاب *الأمان من الاخطار* است.^{۵۱}

انتساب کتاب‌ها به مؤلف

انتساب کتاب‌های دعایی به ابن طاووس معروف، بلکه مسلم و قطعی است. این انتساب از دو طرق آشکار است: یکی، از طریق مؤلف که او خود از آثارش نام برده و به آنها ارجاع داده است. و طریق دوم، گواهی کتاب‌شناسان، بویژه آنان که نزدیک به عهد و عصر مؤلف زندگی کرده‌اند. ابن طاووس در تألیفات خود به آثار نوشتاری‌اش کم و بیش، اشاره کرده و ارجاع داده است. این شیوه در آن سده و حتی سده‌های پیش از آن متعارف بوده است. از فواید این شیوه، آن است که ترتیب تاریخی آثار و انتساب آثار مؤلف را به وی روشن می‌سازد؛ چیزی که در مورد پیشینیان مهم و جدی است؛ چه به دلایل مختلف، از جمله نبود چاپخانه و تکثیر گسترده نسخه‌ها و تکیه بر استنساخ و نبود اطلاع‌رسانی زیاد و گسترده در میان اهل علم و قلم، انتساب برخی تألیفات به مؤلفان آنها روشن نیست. ابن طاووس، افزون بر ذکر آثار - که با عنوان کامل و گاه ناقص است - به موضوع، تاریخ شروع تألیف و پایان و گاه، مکان و چگونگی تألیف اشاره کرده است. ذکر شروع و پایان و مکان تألیف نیز شایان توجه است. برای نمونه، شروع کتاب *اقبال الاعمال* روز دوشنبه سیزدهم جمادی الاولی سال ۶۵۵ در کربلا^{۵۲} و پایان کتاب *الأمان من الاخطار* در روز چهارشنبه چهاردهم ربیع الاول سال ۶۳۲ در حلّه سیفیه است.^{۵۳}

ابن طاووس، در برخی آثارش، کیفیت تألیف را متذکر شده، به رسم اهل تألیف - که مطالب را در اوراق چرک نویس فراهم آورده و آن‌گاه پاک نویس می‌کردند - عمل نکرده است. او نویسنده یا ناسخی داشته که مطالب را می‌نگاشته است. مطالب کتاب‌های ابن طاووس، به گفته وی، در دو دسته قرار

۴۶. *المصباح*، ص ۲۹۶؛ ص ۲۲۳...: *البلد الامین*، ص ۱۴۶.

۴۷. *وسائل الشیعة*، ج ۵، ص ۹۵؛ ج ۷، ص ۴۰؛ ج ۱۶، ص ۷۶.

۴۸. *بحار الانوار*، ج ۱۳، ص ۳۷۶...؛ ج ۳۰، ص ۳۹۳؛ ج ۴۱، ص ۲۲۴؛ ج ۴۶، ص ۱۱۴؛ ج ۴۵، ص ۴۱۹؛ ج ۴۷، ص ۲۰۴....

۴۹. *القصص*، ص ۲۷۵ و ص ۳۰۰.

۵۰. *مستدرک وسائل الشیعة*، ج ۲، ص ۲۲۳؛ ج ۳، ص ۲۱۳؛ ج ۴، ص ۱۵۸؛ ج ۵، ص ۲۰۱؛ ج ۶، ص ۳۳۰؛ ج ۷، ص ۲۰۷....

۵۱. *الأمان*، ص ۹۱ - ۹۲؛ *خاتمة المستدرک*، ج ۱، ص ۱۹۴.

۵۲. *اقبال الاعمال*، ج ۳، ص ۳۷۰.

۵۳. *الملاحم و الفتن*، ص ۴۰؛ *الأمان من الاخطار*، ص ۱۹۸.

می‌گیرد: یک دسته، مطالبی است که خدا بر خاطر و سرایر او جاری می‌کرد و باز می‌نمود. این مطالب را ابن طاووس بر ناسخ املا می‌کرده یا در کاغذهایی می‌نگاشته و در همان حال، ناسخ از روی آن تحریر می‌کرده است. دسته دوم، روایات و دعاهاست. این دسته را ابن طاووس از روی کتاب‌هایی که در اختیار داشته و از آنها این روایات و دعاها را روایت یا اخذ می‌نموده، بر ناسخ املا می‌کرده و گاه، ناسخ را به بخش‌هایی از کتاب - که در نظر بوده نقل شود - دلالت می‌کرده است.^{۵۴}

ابن طاووس در دیباچه *فلاح السائل* متذکر شده که با الهام از *مصباح الکبیر* شیخ طوسی و به منظور تکمیل آن، عزم خود را جزم کرده تا تحت عنوان *المهمات و التتمات* ده کتاب تألیف نماید و سپس آنها را ذکر کرده است.^{۵۵} وی در رساله‌ای که در اجازات نگاشته، برخی از تألیفات خود را ذکر نموده است. این رساله به گونه ناتمام و ناقص در *بحار الانوار* آمده است. *مصباح الزائر و جناح المسافر، مهمات لصلاح المتعبد و تتمات لمصباح المتعبد*، که شامل چند مجلد است؛ از جمله، *فلاح السائل و نجاح المسائل فی عمل الیوم و اللیلة، أدعية الأسابيع، مهمات للأسبوع، فی عمل لیلة الجمعة و یومها، أسرار دعوات و قضاء حاجات و ما لا یستغنی عنه، ربیع الألباب*.^{۵۶} کتاب‌هایی که در آثارش به آنها ارجاع داده، عبارت‌اند از: *عمل السنة در اقبال الاعمال* (ج ۱، ص ۷۵ و ص ۱۹۷)، *اغاثة الداعی در اقبال الاعمال* (ج ۱، ص ۳۴۶ - ۳۴۷)، *الزوائد و الفوائد فی عمل شهر الصیام در اقبال الاعمال* (ج ۲، ص ۱۴)، *عمل الاشهر در اقبال الاعمال* (ج ۲، ص ۱۶)، *جمال الاسبوع یا جمال الاسبوع فی کمال العمل المشروع در اقبال الاعمال* (ج ۳، ص ۱۶۱) و *الامان من الاخطار* (ص ۹۰)، *مصباح الزائر و جناح المسافر در اقبال الاعمال* (ج ۲، ص ۱۹۱)، *الطرائف در اقبال الاعمال* (ج ۲، ص ۲۴۹ و ص ۲۶۴)، *الاسرار المودعة فی ساعات اللیل و النهار در الامان من الاخطار* (ص ۱۰۱ و ص ۱۵۲)، *فلاح السائل و نجاح المسائل در الامان من الاخطار* (ص ۱۳۹)، *زهرة الربیع ادعیه الاسابيع در الامان من الاخطار* (ص ۹۰)، *الدروع الواقیة من الاخطار فیما یعمل فی الشهر یوم علی التکرار در الامان من الاخطار* (ص ۹۰)، *عمل شهر رمضان المسمی بالمضمار در همان جا، التمام لمهام شهر الصیام در همان جا، الاقبال بالاعمال الحسنه در الامان من الاخطار* (ص ۹۱)، *الجزء الرابع من کتاب المهمات فی صلاح المتعبد و تتمات لمصباح المتعبد در جمال الاسبوع* (ص ۳۲۶).

شیخ حر عاملی (م ۱۱۰۴ق) در کتاب *تذکره المتبحرین* از کتاب *الاقبال*، *جمال الاسبوع بکمال العقل المشروع* - که محتمل است همان کتاب *صلوات و مهمات للأسبوع* باشد - *الدروع الواقیة من الاخطار فیما یعمل کل شهر علی التکرار، الامان من اخطار الأسفار و الأزمان و مهج الدعوات و منهج العنایات* یاد کرده است.^{۵۷}

۵۴. اقبال الاعمال، ج ۲، ص ۳۸۱؛ ج ۳، ص ۳۶۹.

۵۵. فلاح السائل، ج ۱، ص ۱۱.

۵۶. بحار الانوار، ج ۱۰۶، ص ۳۷-۳۸.

۵۷. معجم رجال الحديث، ج ۱۳، ص ۲۰۲ - ۲۰۴.

ترديد در انتساب يك كتاب

ميرداماد (م ۱۰۳۰ ق) در *الرواشح السماوية* (ص ۷۷)، تفرشى در *نقد الرجال* (ج ۱، ص ۱۰۵)، محمدعلى اردبیلی در *جامع الرواة* (ج ۱، ص ۳۱۷) و محمد باقر مجلسی در *بحار الأنوار* (ج ۱، ص ۱۲) کتابی موسوم به *ربيع الشيعة* را به ابن طاووس نسبت داده‌اند. قرآینی چند در درستی این انتساب تردید جدی ایجاد می‌کند. قرینه اول، این است که ابن طاووس در کتاب‌های خود به تألیفاتش اشاره کرده و این کتاب در شمار آنها نیامده است. قرینه دوم، این است که عادت و سیره ابن طاووس این است که وی نام خود را در ابتدای کتاب، بلکه گاه در ابتدای هر باب، ذکر می‌کند و در این کتاب از آغاز تا پایان، از نام ابن طاووس اثری نیست. قرینه سوم، این است که ابن طاووس به طور معمول در آغاز کتاب خطبه‌ای مفصل در حمد و ثنای خدا و سلام و درود بر پیامبر اسلام ﷺ و اوصیای او ذکر می‌کند و در این کتاب از این خطبه مفصل خبری نیست. به علاوه، به گفته میرزا حسین نوری، اسانید *ربيع الشيعة* با اسانید ابن طاووس در آثارش چندان هماهنگ نیست. به موجب این قراین، محدث یاد شده این احتمال را قوی دانسته که کتاب موسوم به *ربيع الشيعة*، همان کتاب *اعلام الوری طبرسی* است و انتساب آن به ابن طاووس به جهت کم‌دانی برخی از اهل علم متوسط الحال بوده که در اثر افتادگی اوراق آغازین کتاب *اعلام الوری* و وجود لفظ ربيع در آثار ابن طاووس، بر پشت آن *ربيع الشيعة* ابن طاووس را نوشته‌اند.^{۵۸}

ابن طاووس و جایگاه دعاها

با تتبع در آثار ابن طاووس، بویژه آثار دعایی، مشاهده می‌شود که وی در مواردی، به مناسبت، درباره سند دعاها و اعتبار آنها اظهار نظر کرده است. این اظهار نظرها - که صریح و گاه ضمنی است - در موارد زیر شایان ذکر است: سند دعا - که معصوم است یا انشای خود - دعاهاى مستند به معصوم سند کامل دارد یا ناقص، ارزیابی سندها، استدلال روایی بر ذکر دعاهاى با سند ناقص و انشاء دعا، چگونگی تحمل حدیث و اشاره به جایگاه آن، اشاره به در اختیار داشتن اصول حدیثی اصحاب ائمه علیهم‌السلام و تیزر سند صحیح به بسیاری از کتاب‌های پیشینیان که شماری از آنها امروزه نایاب است.

ذکر طریق و اسناد حدیث

ابن طاووس در نقل روایات، در بیشتر موارد، طریق حدیث را با اسناد کامل ذکر کرده است.^{۵۹} وی طرق خود به روایات و کتب و اصول اصحاب را به هنگام نقل روایت یا ذکر کتاب و نیز در دیباچه کتاب *فلاح السائل*،^{۶۰} ذکر کرده و بارها متذکر شده که این طرق را در *رسالة الاجازات*^{۶۱} و کتاب *غیاث سلطان الوری*

۵۸. *خاتمة المستدرک*، ج ۲، ص ۴۴۷.

۵۹. *فلاح السائل*، ج ۱، ص ۱۵.

۶۰. ج ۱، ص ۱۵ - ۱۷.

۶۱. *الیقین*، ص ۱۸۳، ص ۲۳۶.

لسکان الشری^{۶۲} بازگو نموده است. ابن طاووس بارها متذکر می‌شود که چند طریق به این روایت یا کتاب دارد و از میان آنها یک طریق و گاه، همه طرق را ذکر می‌کند.^{۶۳}

وی در دیباچه فلاح السائل - که نخستین کتاب از مجموعه کتاب‌های او در تکمیل و تتمیم کتاب المصباح الکبیر شیخ طوسی است - طریق و اسناد خود به روایات و کتب و اصول اصحاب از ذکر کرده است. ابن طاووس بر آن بوده که طریق خود را تا مشایخ بزرگ حدیث را اطمینان بخش و اعتماد آفرین بسازد؛ چه، وی به مشایخ حدیث، چون: کلینی، شیخ صدوق، هارون بن موسی تلعبری، ابن قولویه قمی، شیخ مفید، سید مرتضی و شیخ طوسی اعتماد داشت.^{۶۴}

طریق او به این افراد، گروهی از ثقات اند که بارها از آنها با عنوان کلی جماعتی از ثقات - که اسامی آنها را بارها به گونه جمعی و فردی ذکر کرده - یاد نموده است.^{۶۵} این جماعت بیش از هفت نفر هستند:

۱. حسین بن احمد سوراوی، از محمد بن قاسم طبری، از ابو علی حسن بن محمد طوسی، از پدرش (جد ابن طاووس) ابو جعفر محمد بن حسن طوسی.^{۶۶}
۲. علی بن یحیی حافظ، از عربی بن مسافر عبادی، از محمد بن قاسم طبری، از ابی علی حسن بن محمد طوسی (و غیر اینها که ذکرشان به طول می‌انجامد) از ابو جعفر محمد بن حسن طوسی.^{۶۷}
- نام علی بن یحیی در جمال الاسبوع و فلاح السائل، أبو الحسن علی بن یحیی بن علی خَناط و در فتح الابواب، خیاط و در الیقین، حافظ ذکر شده است. ممکن است حافظ تصحیف خَناط یا خیاط و یا لقب مخصوص باشد. میرزا حسین نوری متذکر شده که یحیی خیاط در سال ۶۰۹ ق، به ابن طاووس از جماعتی اجازه داده است. وی به نام هشت نفر اشاره کرده که از جمله آنها عربی بن مسافر است.
۳. اسعد بن محمد بن هبة الله بن حمزه، معروف به مشفروه و عبدالقاهر اصفهانی، از علی بن سعید ابی الحسین راوندی، از ابی جعفر محمد بن علی بن محسن حلبی، از ابو جعفر طوسی.^{۶۸} و در طریق دیگر، وی از علی بن سعید ابوالحسین راوندی، از ابو علی فضل بن حسن بن فضل طبرسی روایت کرده است.^{۶۹} ابن طاووس متذکر شده این طریق - که روایت از اسعد بن عبد القاهر اصفهانی است - طریقی است که با آن، همه کتب و اصول و مصنفات روایت می‌شود و بعید است که چیزی از روایاتی که آورده از آن خارج باشد.^{۷۰}

۶۲. اللهورف، ص ۴۲ و ص ۴۴.

۶۳. اقبال الاعمال، ج ۲، ص ۳۶؛ الیقین، ص ۲۷۹ - ۲۸۰.

۶۴. فلاح السائل، ج ۱، ص ۱۷.

۶۵. جمال الاسبوع، ص ۱۵۴ - ۱۵۵ و ص ۳۰۱.

۶۶. فلاح السائل، ج ۱، ص ۱۴؛ الیقین، ص ۲۷۹؛ جمال الاسبوع، ص ۳۴.

۶۷. الیقین، ص ۲۷۹ - ۲۸۰؛ جمال الاسبوع، ص ۳۴؛ الدرر الوقایع، ص ۷۷ - ۷۸.

۶۸. فلاح السائل، ج ۱، ص ۱۵؛ الیقین، ص ۲۷۹ - ۲۸۰؛ الدرر الوقایع، ص ۷۷ - ۷۸.

۶۹. جمال الاسبوع، ص ۱۱۵.

۷۰. فلاح السائل، ج ۱، ص ۱۷.

وی افزوده در رساله *الاجازات*، طرق خود را در نقل احادیث ذکر کرده است.^{۷۱} این رساله، ناقص و ناتمام در *بحارالانوار* آمده است. در این رساله تنها یک طریق وجود دارد و دیگر طرق را باید از لایه‌لای کتابهای ابن طاووس پیدا کرد. طریقی که در این رساله آمده، به قرار زیر است:

۴. فخار بن معد موسوی، از علی بن محمد عدنان بن عبدالله بن مختار، از ابو محمد عبدالله بن عبدالصمد بن عبد رزاق سلمی، از محمد بن علی بن میمون نرسی کوفی، از ابو المنی دارم بن محمد بن زید بن احمد بن بیان بن عثمان بن عیسی نهشلی، از ابو حکیم محمد بن ابراهیم بن سری تمیمی، از ابوالعباس احمد بن محمد بن سعید حافظ معروف به ابن عقیقه، از محمد بن فضل بن ابراهیم اشعری، از پدرش، از مثنی بن قاسم حضرمی، از هلال بن ایوب صیرفی، از ابی کثیر انصاری، از عبدالله بن اسعد بن زراره، از رسول الله.^{۷۲}

۵. محمد بن محمود بن نجار محدث در مدرسه مستنصریه. او برخی از کتابها و روایاتی را که نقل کرده، به ابن طاووس اجازه داده است.^{۷۳}

۶. محمد بن نما، از ابو الفرج علی بن ابی الحسین راوندی، از پدرش، از ابو جعفر محمد بن علی بن محسن حلبی، از ابو جعفر طوسی، از شیخ مفید، از ابوالقاسم بن قولویه قمی، از کلینی.^{۷۴} ابن طاووس بارها متذکر شده محمد بن نما - که استاد فقه او بوده - همه روایاتی را که نقل کرده و اسناد آنها به شیخ طوسی می‌رسد، به او اجازه داده است.^{۷۵} ابن نما با شیخ اسعد بن عبدالقاهر اصفهانی در طریقی که اشاره شده، از یک شیخ روایت کرده‌اند.

۷. پدر ابن طاووس از سه طریق روایت کرده است: از طریق حسین بن رطبه، از ابو علی بن محمد بن حسن طوسی، از محمد بن حسن طوسی.^{۷۶}

از طریق سعید علی بن حسن بن ابراهیم حسینی عریضی، از ابی طالب حمزه بن محمد بن شهریار خازن، از دایی‌اش ابی علی حسن بن ابی جعفر طوسی از ابی جعفر طوسی. و از طریق علی بن محمد مدائنی، از ابی الحسین سعید بن هبة الله راوندی، از علی بن عبدالصمد نیشابوری. از ابی جعفر دوریستی از شیخ مفید.^{۷۷}

۸. حسن بن دربی (از طریق اجازه) با اسناد به ابو جعفر طوسی.

۹. فخار بن معد موسوی (از طریق اجازه) با اسناد به محمد بن حسن طوسی.^{۷۸}

۷۱. *الیقین*، ص ۱۸۳ و ص ۲۳۶.

۷۲. همان، ص ۱۸۳.

۷۳. *فتح ابواب*، ص ۶۵.

۷۴. همان، ص ۷۳.

۷۵. *الدروع*، ص ۷۷ - ۷۸.

۷۶. *فتح ابواب*، ص ۸۷ - ۸۸.

۷۷. همان، ص ۱۲۹ - ۱۳۱ و ۱۸۷.

۷۸. *الدروع*، ص ۷۷ - ۷۸.

میرزا حسین نوری^{۷۹} متذکر شده مشایخ ابن طاووس - که وی از آنها در تألیفات و اجازاتش نام برده و طریق او در اسناد روایات و کتب پیشینیان بوده است - به ده نفر بالغ می‌شود. محدث یاد شده از پدر ابن طاووس در شمار این عده یاد نکرده است. سه نفر از این ده نفر در کتاب‌های ابن طاووس ذکر نشده‌اند و میرزا حسین نوری آنها را از /ربیعین شهید آورده است. این افراد عبارت‌اند از: صفی الدین محمد بن معد موسوی - که از مشایخ پدر علامه حلی بود - سدید الدین سالم بن محفوظ بن عزیزه بن وشاح سوراوی حلی، أبو حامد محی الدین محمد بن عبد الله بن زهرة حسینی اسحاقی، پسر برادر ابن زهرة حلبی صاحب الغنیة.

ابن طاووس در مواردی که کم نیز نیست، به صحت سند و قابل اعتماد بودن رجال آن تصریح کرده است. از جمله این موارد، دو مورد زیر شایان ذکر است:

روینا ذلک بالاسانید الصحيحة و الروایات الصریحة الی ابی مفضل محمد بن مطلب شیبانی.

رویناه بالطرق الواضحة عن ذوی المهم الصالحة لاحاجة الی ذکر اسمائهم لان المقصود ذکر کلامهم.^{۸۰}

توثیق راویان و محدثان

ابن طاووس از دو کار ویژه رجال شناسی با عنوان جرح و تعدیل بر تعدیل تکیه کرده و گاه به جرح پرداخته است. او در *اقبال الاعمال*، پس از اشاره به دو اصل که باید در آثارش مراعات نماید، به دلیل نگاه نایکسان، به جرح و تعدیل پرداخته است. آن دو قاعده یکی ذکر الفاظ حدیث است که آن را به مراعات احتیاط در عمل و مراقبت و رصد مالک الاسباب گره زده است. دیگری تلاش در تأویل نزدیک‌تر به صواب در جمع میان روایات متخالف است. اما آن قاعده رجالی این است که اگر چه راویان، از جهت عدالت و جرح تفاوت دارند، وی به موارد جرح نمی‌پردازد؛ چه، به نظر او، آن مصداق غیبت کردن است که باید از آن دوری جست.^{۸۱} ابن طاووس در مدح راویان، با استناد به کتاب‌های رجالی پیشین، بویژه *الفهرست و الرجال* شیخ طوسی و *الفهرست* نجاشی و گاه، با استناد به قراین دیگر، اعم از روایی و غیر روایی - که جنبه اجتهادی دارد - ایفای نقش می‌کند. او از این طریق، بیش از هشتاد راوی را تعدیل کرده است. برخی از این رجال را دیگران جرح کرده‌اند.

تعابیری که ابن طاووس در توثیق و مدح به کار برده و از جهت میزان دلالت می‌تواند متفاوت باشد، به قرار زیر است: فاضل، عالم، عبارات ناظر به ترجم (رضی الله، رحمة الله، تغمده الله برضوانه، قدس الله روحه و نور ضریحه، تلقاه الله جل جلاله ببلوغ الامال)، معتمد علیه، ثقة، عدل، عین، شریف، زکی، فقیه، زکاه اصحابنا و اثنوا علیه، سیدنا، صدوق، متفق علی امانته، عديم النظير، جلیل القدر، واسع الروایة، عظیم

۷۹. خاتمة مستدرک وسائل الشیعة، ج ۲، ص ۴۶۰ - ۴۶۶.

۸۰. اقبال الاعمال، ج ۲، ص ۳۱۰.

۸۱. همان، ج ۱، ص ۵۴.

المنزلة، راوی اصول، اهل صدق در نقل آثار، صاحب اعتبار، مجمع علی عدالته، متفق علی ورعه و امانته، ممدوح، مأمون، دیدار با ائمه و روایت از آنان، جلالت در شیعه، ریاست شیعه، علو شأن، از مصنفان اصحاب امامیه، شیخ معتبر، سعید، موثق بروایت، صاحب اصل و... .

توثیقات ابن طاووس در دو سطح توثیقات گروهی و توثیقات فردی قابل توجه است. توثیقات گروهی ناظر به مشایخ اوست. این توثیقات به مناسبت و پراکنده ذکر شده است.

برخی از راویانی که مدح و توثیق شده‌اند و الفاظ توثیق و مدح عبارت است از:

- صفوان بن یحیی، عبدالله بن جندب و علی بن نعمان از اعیان و برجستگان مشایخ اصحاب و راویان ائمه علیهم‌السلام ^{۸۲} صفوان بن یحیی المتفق علی ورعه و امانته. ^{۸۳}

- شیخ مفید، شیخنا، ^{۸۴} شیخنا المعظم المامون ^{۸۵}، انتهت ریاسة الامامية فی وقته الیه. ^{۸۶}

- علی بن عبدالواحد بن علی بن جعفر نه‌دی، با عبارت الشیخ، و ترحم بر او با عبارت رضوان الله علیه، من اصحابنا رحمة الله. ^{۸۷}

- علی بن حاتم قزوینی و ابو جعفر محمد بن بابویه، شیخین معتمدین ^{۸۸}، ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه شیخنا الفقیه ایده الله تعالی ^{۸۹}، هو ثقة فی المقال و شیخ عظیم الشأن ^{۹۰} و الشیخ المجمع علی عدالته. ^{۹۱}

- ابو القاسم جعفر بن محمد بن قولویه شیخنا الثقة ایده الله تعالی.

- ابو عبدالله حسین بن علی بن حسین شیخنا ایده الله تعالی.

- ابو محمد هارون بن موسی شیخنا ایده الله.

ابن طاووس اوصاف یاد شده درباره چهار نفر اخیر را از کتاب *لمح البرهان* شیخ مفید آورده است. ^{۹۲}

عبارت شیخ صدوق المتفق علی امانته و تغمده الله برحمته ^{۹۳}، قدس الله روحه و نور ضریحه، تلقاه الله جل جلاله برضوانه، ^{۹۴} رضوان الله جل جلاله علیه ^{۹۵}، من الاخیار ^{۹۶} و جلیل القدر عظیم المنزلة واسع الروایة

۸۲. غیث السلطان، ص ۱۳.

۸۳. اقبال الاعمال، ج ۱، ص ۴۳.

۸۴. همان، ج ۱، ص ۲۳.

۸۵. فلاح السائل، ج ۱، ص ۱۵.

۸۶. اقبال الاعمال، ج ۳، ص ۴۴.

۸۷. همان، ج ۱، ص ۲۸؛ ج ۱، ص ۷۲.

۸۸. همان، ج ۱، ص ۲۹.

۸۹. همان، ج ۱، ص ۳۴.

۹۰. الدرر الوقیة، ص ۹۸ و ص ۱۰۱.

۹۱. فلاح السائل، ج ۱، ص ۱۴.

۹۲. اقبال الاعمال، ج ۱، ص ۳۳.

۹۳. همان، ج ۱، ص ۳۴.

۹۴. فلاح السائل، ج ۱، ص ۱۵.

۹۵. اقبال الاعمال، ج ۱، ص ۴۹؛ الدرر الوقیة، ص ۴۲.

۹۶. الدرر الوقیة، ص ۴۲.

عَدِیمِ النَظِیرِ ثَقَّة، رَاوِی جَمِیعِ الاَصُولِ وَ المَصْنَعَاتِ دَر بَارَةُ هَارُونَ بَنِ مُوسَى تَلَعْکَبْرِی، بَه نَقْلِ اَز شَیْخ طُوسِی دَر الرِّجَال.^{۹۷}

– مُحَمَّد بَنِ اَحْمَد بَنِ دَاوُود قَمِی، الشَّیْخ رِضْوَانُ اللّٰهِ جَل جَلَالُهُ عَلَیْهِ، الشَّیْخ المَوْثُوق وَ المَتَّفِق عَلَی صِلَاحِهِ وَ عِدَالَتِهِ تَعْمَدُهُ اللّٰهُ بِرَحْمَتِهِ بِرَوَايَتِهِ.^{۹۸}

– مُحَمَّد بَنِ اَحْمَد صِفْوَانِی، بِا تَعْبِیْرِ الشَّیْخ وَ قَدْ زَكَاهُ اَصْحَابُنَا وَ اَثْنَوْا عَلَیْهِ.^{۹۹}

– مُحَمَّد بَنِ سَنَان، بِا عِبَارَتِ قَدْ زَكَیَ المَفِیدِ فِی کِتَابِ کَمَالِ شَهْرِ رَمَضَانَ مُحَمَّد بَنِ سَنَان وَ بَلَّغَ فِی الثَّنَاءِ عَلَیْهِ وَ رَوَى فِی ذَلِکَ حَدِیْثًا یَعْتَمِدُ عَلَیْهِ^{۱۰۰} وَی. دَر اِیْن بَارَه رَوَايَتِی رَا بِا اِسْنَادِ بَه هَارُونَ بَنِ مُوسَى تَلَعْکَبْرِی – رَحْمَةُ اللّٰهِ – دَر رَفْعِ اِتْهَامِ غُلُوِّ اِز اِبْنِ سَنَانِ نَقْلِ کَرْدَه اِسْت. ^{۱۰۱} اَوْ بَه نَقْلِ اِز شَیْخِ مَفِید – کِه اِز اَوْ بَه شَیْخِنَا المَعْظَمِ المَامُونِ یَادِ کَرْدَه – اُورْدَه اِسْت کِه وَی دَر کِتَابِ کَمَالِ شَهْرِ رَمَضَانَ مَتَذَكَّرِ شَدَه کِه مَشْهُورِ اِز طَرِیْقِ سَادَاتِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ وَصَفِ اِیْنِ مُرَدِ (مُحَمَّد بَنِ سَنَان) اِسْت. شَیْخِ مَفِیدِ دَر اِیْنِ بَارَه قَوْلِ اِبْنِی جَعْفَرِ عَلَیْهِ رَا، چنان کِه قَمِی رَوَايَتِ کَرْدَه، نَقْلِ نَمُودَه اِسْت. بَه مُوجِبِ اِیْنِ رَوَايَتِ، اِمَامِ بَاقِرِ عَلَیْهِ السَّلَامُ – دَر حَالِی کِه دَر وَاپَسِیْنِ سَالِهایِ عَمَرِ بُوْد – مُحَمَّد بَنِ سَنَانِ رَا دَعَا کَرْدَ وَ اِز خُدا بَرَایِ اَوْ بَه خَاطِرِ خَدْمَتِ بَه وَی وَ وِفَادَارِیِ بَه اَوْ دَر خَوَاسْتِ بَهْتَرِیْنِ پَادَاشِ رَا نَمُود. بَه عِلَاوَهٗ اَنْ کِه مُحَمَّد بَنِ سَنَانِ اِز جَلَالَتِ وَ عُلُوِّ شَأْنِ وَ بَزَرْگِیِ قَدَرِ وَ رِیَاسَتِ شِیعَه بَرخُورْدَارِ بُوْد وَ سَه اِمَامِ اِمَامِیَه بَه نَامِهایِ مُوسَى بَنِ جَعْفَرِ عَلَیْهِ السَّلَامُ، عَلِی بَنِ مُوسَى وَ جَعْفَرِ بَنِ مُحَمَّدِ بَنِ عَلِیِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ رَا مِلَاقَاتِ نَمُود وَ اِز اَنْهَآ رَوَايَتِ کَرْد. نِیْزِ دَر بَارَةُ اَوْ اَمْدَه کِه وَی نَابِیْنَا شَد (ضَرِیرِ البَصْرِ) وَ بِا مَسْحِ اُبَی جَعْفَرِ ثَانِیِ بَیْنَابِیِ اِشِ رَا بَازِ یَافَت.^{۱۰۲}

– اَسْعَدِیْنِ عَبْدِالقَاهِرِ اَصْفَهَانِیِ شَیْخِ فَاضِل.^{۱۰۳}

– مُحَمَّد بَنِ یَعْقُوبِ کَلِیْنِی، شَیْخِ مَمْدُوحِ مَجْمَعِ عَلَیْهِ (رَض) وَ کِتَابِهایِ اَوْ هَمْگِیِ اِعْتِمَادِ بَخْشِ اِسْت.^{۱۰۴}

– عَلِی بَنِ حَسَنِ بَنِ فَضَالِ ثَقَّة، اَبُو جَعْفَرِ طُوسِی وَ اَبُو العَبَّاسِ نَجَاشِیِ اَوْ رَا تَوْثِیْقِ کَرْدَه اَنْد.^{۱۰۵}

– اِسْحَاقُ بَنِ اِبْرَاهِیْمِ ثَقَفِی، ثَقَّة.^{۱۰۶}

– اَبُو عَلِی حَسَنِ بَنِ مُحَمَّدِ بَنِ اِسْمَاعِیْلِ بَنِ مُحَمَّدِ بَنِ اِشْناسِ بَزَازِ اِز مَصْنَفَانِ اِمَامِیَه.^{۱۰۷}

– اَبُو جَعْفَرِ مُحَمَّدِ بَنِ عَثْمَانَ بَنِ سَعِیدِ عَمْرِی رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ وَ اَرْضَاهُ.^{۱۰۸}

۹۷. فَلَاحُ السَّائِلِ، ج ۱، ص ۱۵.

۹۸. اِقْبَالُ الاَصْعَالِ، ج ۱، ص ۳۴؛ ج ۲، ص ۲۶۸؛ ج ۳، ص ۳۳۸.

۹۹. هَمَان، ج ۱، ص ۴۷.

۱۰۰. هَمَان، ج ۱، ص ۵۴.

۱۰۱. فَلَاحُ السَّائِلِ، ج ۱، ص ۱۴ وَ ۱۵.

۱۰۲. هَمَان، ج ۱، ص ۱۵.

۱۰۳. هَمَان، ج ۱، ص ۱۶.

۱۰۴. هَمَان، ج ۱، ص ۷۲.

۱۰۵. هَمَان، ج ۱، ص ۵۵.

۱۰۶. هَمَان، ج ۱، ص ۵۸.

۱۰۷. هَمَان، ج ۲، ص ۳۵.

۱۰۸. هَمَان، ج ۱، ص ۱۳۸.

- ابو مفضل محمد بن مطلب شیبانی^{۱۰۹} و به قول ابو جعفر طوسی وی کثیر الروایة بود^{۱۱۰} و از ثقات محمد بن ابی عبدالله در کتاب *مالی* او است که آن را در نسخه‌ای با تاریخ کتابت سال ۳۰۹ ق، دیده است.^{۱۱۱}

- محمد بن جریر بن رستم طبری امامی، شیخ ثقة.^{۱۱۲}
- سعد بن عبدالله ثقة و عادل و بر این دو وصف اتفاق وجود دارد.^{۱۱۳}
- ابو حسن زید بن جعفر محمدی، شریف جلیل.
- ابو عبدالله حسین بن عبدالله غضایری، شیخ ثقة فقیه فاضل.^{۱۱۴}
- ابن ابی عمیر بی‌بدلیل و یگانه روزگار خود.^{۱۱۵}
- قریش بن یسع بن مهنا علوی مدنی، سید سعید (رض).^{۱۱۶}
- علی بن محمد بن علی بن حسین بن عبد الصمد تمیمی، شیخ سعید (رض).
- علی بن ابراهیم بن هاشم قمی، ثقة صالح (رض).^{۱۱۷}
- ابو محمد جعفر بن احمد قمی از اعیان عظیم الشأن.^{۱۱۸}
- محمد بن احمد بن عبدالله قمی، جلیل القدر.^{۱۱۹}
- ابو عبدالله محمد بن ابراهیم بن جعفر نعمانی ثقة.^{۱۲۰}
- ابو العباس عبدالله بن جعفر حمیری ثقة و شیخ و چهره شاخص قمی‌ها. ابو جعفر طوسی در *الفهرست* و نجاشی در *اسماء المصنفین* چنین گفته‌اند.^{۱۲۱}
- کعب الاحبار و عبدالله بن سلام از خواص علی^{علیه السلام} بودند و توقف در اخبار آنها، چنان که برخی از اهل علم شیعه اهل بیت برآن‌اند، درست نیست.^{۱۲۲}
- ابن طاووس از عمر بن عبدالعزیز، در هنگام نقل از کتاب *الفتن* سلیمی فراوان مدح می‌کند. وی در این باره به احادیثی از مصادر شیعه و اهل سنت استدلال کرده است. حدیث شماره ۳۴۸ و ۳۴۹ از برخی اصول الشیعه و حدیث شماره ۳۵۰ - که آن را از تاریخ ابن الاثیر و حدیث شماره ۳۵۱ از کتاب حماد بن عثمان ذی الناب نقل کرده است، شواهد یاد شده را تشکیل می‌دهد.^{۱۲۳}

۱۰۹. *الدروع الواقیة*، ص ۷۸.

۱۱۰. *فروج المهموم*، ص ۸۶.

۱۱۱. *اقبال الاعمال*، ج ۳، ص ۱۱۳.

۱۱۲. همان، ج ۲، ص ۲۰۲.

۱۱۳. *الدروع الواقیة*، ص ۹۷.

۱۱۴. *اقبال الاعمال*، ج ۳، ص ۳۳۹.

۱۱۵. *الامان من الاخطار*، ص ۵۱.

۱۱۶. همان، ص ۹۵.

۱۱۷. *الدروع الواقیة*، ص ۲۷۲.

۱۱۸. همان، ص ۹۳.

۱۱۹. همان، ص ۹۵.

۱۲۰. همان، ص ۹۷.

۱۲۱. *الملاحم و الفتن*، ص ۸۰.

۱۲۲. همان، ص ۳۵-۳۸.

- محمد بن عباس بن علی بن مروان شیخ عالم و به قول نجاشی ثقة ثقة و عین بود.^{۱۲۳}
 - حسین بن سعید اهوازی عدالت و وثاقت او اجماعی است و از موالی علی بن حسین علیه السلام بود.^{۱۲۴}
 - اسحاق بن ابراهیم ثقفی ثقة.^{۱۲۵}
 - احمد بن خالد بن عبدالرحمان برقی، شیخ فاضل و ثقة. ابو جعفر طوسی در *الفهرست* و نجاشی او را توثیق کرده‌اند.^{۱۲۶}

- محمد بن مسعود بن محمد بن عیاش، شیخ بزرگ در نظر عموم بود و بر عدالت و جلالت او نزد خواص اتفاق وجود دارد. محمد بن اسحاق ندیم، ابو جعفر طوسی و نجاشی او را فراوان مدح کرده‌اند.^{۱۲۷}

- توثیق گروهی با عبارت جماعه من الثقات. ابن طاووس از طریق این جماعت از کتاب *الفهرست* و *الرجال* و غیر آن دو، از شیخ طوسی روایت کرده است. نیز از طریق این جماعت که از آنها به «جماعه من ذوی الاعتبار و اهل الصدق فی نقل الآثار» یاد کرده، از ابو جعفر بن بابویه «شیخ مجمع علی عدالته و تغمده الله» از صفوان بن یحیی «المتفق علی ورعه و امانته» روایت کرده است.^{۱۲۸} نیز از طریق این ثقات از کتاب *الحج* محمد بن یعقوب کلینی روایت نموده است.^{۱۲۹} وی بارها از این جماعت با عنوان کلی یاد کرده است؛ مانند:

رویت ذلک عن جماعه من الشيوخ المعترین الی جماعه من العلماء الماضین رضی الله عنهم اجمعین^{۱۳۰}، فیما نذکره بروایة الثقات^{۱۳۱}، روی عدة من شیوختنا عن ابی عبدالله محمد بن احمد صفوانی^{۱۳۲}، اخبرنا جماعه قد ذکرنا اسمائهم فی الجزء الاول من المهمات بطرقهم المرضیات الی المشایخ المعظمین^{۱۳۳}، این روایت را گروهی از ثقات از اصحاب امامیه در مصنفات و اصول روایت کرده‌اند.^{۱۳۴}

و عبارت رضوان الله جل جلاله علیهم و ضاعف احسانه الیهم درباره همه کسانی که در کتاب *الفهرست* و *الرجال* و غیر آن دو، شیخ طوسی از آنها روایت کرده است.^{۱۳۵}

۱۲۳. البیّن، ص ۲۷۹.

۱۲۴. همان، ص ۳۰۷.

۱۲۵. *اقبال الاعمال*، ج ۱، ص ۵۸.

۱۲۶. *فتح الایواب*، ص ۱۲۲.

۱۲۷. همان، ص ۱۲.

۱۲۸. *اقبال الاعمال*، ج ۱، ص ۱۴.

۱۲۹. همان، ج ۲، ص ۵۷.

۱۳۰. همان، ج ۱، ص ۱۹۵.

۱۳۱. همان، ج ۲، ص ۲۶۸.

۱۳۲. همان، ج ۲، ص ۳۰۶.

۱۳۳. همان، ج ۲، ص ۲۰۲.

۱۳۴. *ترج المهموم*، ص ۸۶.

۱۳۵. *فلاح السائل*، ج ۱، ص ۱۵.

تصریح به اعتبار روایات و متون

ابن طاووس در چندین جای از تألیفات خود، به ارزش و اعتبار روایات و دعاتی که ذکر کرده، اشاره نموده است. وی دعاتها را در سه دسته ذکر کرده است: یک دسته، دعاتی که اسناد به معصوم دارد. این دسته خود دو گروه را تشکیل می‌دهد: یک گروه، دعاتی که با اسناد معتبر است. دسته دوم، دعاتی که فاقد سند معتبر یا سندی برای آن ندارد. دسته دیگر دعاتی است که او خود آنها را انشا کرده و متن روایت نیست.

روایات دارای اسناد معتبر

ابن طاووس در دیباجه فلاح السائل به چگونگی طریق خود به روایات اشاره نموده است. به موجب این دیباجه، وی متذکر شده این روایات را از طریق خواص اصحاب - که ثقات اند - نقل کرده است. اگر چه این بدان معنا نیست که در برخی از این طرق، فرد متهم و مطعون وجود ندارد. این ممکن، بلکه محقق است، ولی این طعن و اتهام نباید جدی گرفته شده و سبب بی‌اعتباری یا ضعف سند و طریق تلقی گردد؛ چه، این طعن می‌تواند از چند جهت ضعیف شمرده شود. آن جهات عبارت از این است که آن از طریق خبر واحد است یا به روایت کسی است که او خود مورد طعن است یا به جهتی است که اگر آن جهت معلوم شود، می‌تواند برای فرد مورد طعن عذر تلقی گردد یا در نظر اهل نقد امری جایز باشد.

او پس از این مطلب - که درباره نحوه برخورد با طعن نسبت به راویان است - به دلایل خود در روایت از برخی کسانی که متهم‌اند و مورد طعن واقع شده‌اند (مانند محمد بن سنان) پرداخته است. این دلایل به قرار زیر است:

۱. اصحاب امامیه - که وی به آنها اعتماد کرده و از ثقات شناخته می‌شوند و او از طریق فرد مطعون به آنها اسناد کرده یا از طریق آنها به او اسناد کرده، این روایات را از او نقل کرده‌اند و در این باره چیزی را استثنا نکرده و او را مورد طعن قرار نداده و روایات او را ترک نکرده، بلکه قبول نموده‌اند. جهت نقل این روایات از طریق یاد شده این می‌تواند باشد که آنها صحت این روایت را از طریق دیگری که این ضعف را ندارد، شناخته‌اند یا آن را مورد عمل طایفه امامیه دیده‌اند و در نتیجه، بر آن اعتماد نموده‌اند یا از این جهت بوده که راوی، اگر چه در عقیده مورد طعن بوده، ولی در حدیث و امانتداری موثق بوده است. چه بسا در میان کفار کسانی یافت می‌شوند که در نقل اخبار مورد اعتماد و وثوق باشند؛ چنان که عالمان مسلمان بر اخبار پزشکان اهل ذمه در زمینه طبابت اعتماد کرده‌اند.^{۱۳۶}

ابن طاووس درباره جایگاه مذهب در اعتبار حدیث بر آن است که علی‌الاصول، به روایت هرکسی که به عنوان یک فرد راستگو و امانتدار شناخته می‌شود، می‌توان اعتماد کرد؛ چه امامی باشد یا از فرق مذهبی دیگر. به دیگر عبارت، به عقیده ابن طاووس مقتضی برای اعتماد به اخبار پیروان سایر فرق و

مذاهب - که صادق و امانتدار باشند - وجود دارد، اما از طریق امامیه روایاتی در اختیار است که به موجب آنها باید به روایتی اعتماد کرد که از طریق امامیه رسیده باشد. در نتیجه، این مقتضی با مانع مواجه می‌شود؛^{۱۳۷} به قرینه روایت ابن طاووس از روایانی که مورد اتهام و طعن واقع شده‌اند. باز به قرینه عبارت اخیر وی، مراد از طعن، انحراف در عقیده است و نیز به گواهی احتمالات مختلفی که برای بیان دلیل نقل روایان امامی قابل اعتماد از این افراد ذکر شد - که از جمله آنها توثیق از جهت صداقت و امانتداری بود - و نیز اعتماد او به برخی مشایخ اهل سنت و تجلیل و تکریم آنها، مانند محمد بن نجار، به نظر می‌رسد که وی گرایش به این مینا داشته است.

۲. اصحاب ائمه علیهم‌السلام در زمانی زندگی می‌کردند که به ناچار، باید تقیه می‌کردند. از این رو، امکان دارد که آنان چیزی را اظهار کرده باشند که با عقیده واقعی و درونی آنها ناسازگار باشد و این می‌تواند در یک زمان خاص و در برخی اوقات اتفاق افتاده یا گستره زمانی آن بیشتر زمان زندگی او را فرا گرفته باشد؛ زیرا تقیه بر مدار ضرورت می‌چرخد و در هر زمان که ضرورت باشد، تقیه امکان دارد. در نتیجه، چه بسا فردی که از روی تقیه عقیده‌ای یا مطلبی را ابراز کرده، در جایی و به مناسبتی به تقیه بودن آن تنبه داده باشد، ولی عذر او را قبول نکرده‌اند.^{۱۳۸}

۳. در اثبات طعن، دو چیز باید احراز شود: یکی، آن که طعن از ناحیه معصوم علیه‌السلام باشد و دوم، این که اسناد آن به معصوم علیه‌السلام ثابت باشد. بر این اساس، وی به این دلیل از کسانی که مورد طعن واقع شده‌اند، روایت کرده که آن طعن از غیر معصوم علیه‌السلام است و آنچه که به معصوم نسبت داده شده، ثابت نیست؛ زیرا برخی چیزها، مانند لعن - که به معصوم نسبت داده‌اند - در اثبات، به شهادت ثابت و شریعت پسند نیازمندند که در شریعت اسلامی شرایط آن آمده است و یا طریق دیگری که در نظر خداوند متعال عذر واضح به حساب آید و آن شرایط و این عذر واضح در مورد این طعن وجود ندارد.^{۱۳۹}

۴. به تجربه، فراوان دیده شده که انسان گاهی خشمگین می‌شود و از سر خشم، مطالبی را از روی عمد یا سهو می‌گوید که به آنها اعتقاد ندارد یا خلاف واقع درونی اوست. این گفته‌ها گاه شایع و پخش می‌شود و برای گروه زیادی از شنوندگان این گمان حاصل می‌شود که او این چیزهایی را که اظهار کرده، حق می‌دانسته و نسبت به آنها یقین داشته است. ممکن است پس از فرو نشستن غضب برای عده‌ای روشن و کشف شود که این گفته‌ها خلاف واقع بوده و چه بسا خود فرد خشمگین به آن اقرار و اعتراف نماید. با این وجود، عده‌ای که این اعتراف را ننشیده‌اند، بر همان اعتقاد اول - که نشان از طعن دارد - باقی می‌مانند. موارد این چنینی در نقل فراوان است.^{۱۴۰}

۵. دلیل پنجم دشمنی و حسادت بوده که فراگیر است. دشمنی و حسادت، آن چنان مؤثر و فراگیر است که نه تنها نسبت به بندگان خدا، بلکه نسبت به خود خدا دیده می‌شود. به موجب این موضوع، ابن طاووس متذکر شده که با تبعی که در احوال بندگان خاص خدا و دیگر انسان‌ها انجام داده و نیز حال

۱۳۷. همان، ج ۱، ص ۹.

۱۳۸. همان، ج ۱، ص ۱۰ - ۱۱.

۱۳۹. همان، ج ۱، ص ۱۲.

۱۴۰. فلاح السائل، ج ۱، ص ۱۳.

دشمنان و حسودان آنها را ملاحظه کرده، مشاهده نموده و دریافته که هیچ کدام از آنان از نسبت ناروایی که واقعیت نداشته، سالم نمانده‌اند. در نتیجه، طریق درست این است که به طعن‌ها و خرده‌گیری‌ها اعتنا نکرده و آنها را کنار گذاشت، مگر آن که نسبت به آن، یقین یا چیزی نزدیک یقین حاصل شود؛ به گونه‌ای که بسان آفتاب واضح و قطعی بوده و از طعن و غلط و اشتباه سالم باشد.

ابن طاووس طعن نسبت به افراد را در دو سطح ظاهر و عقاید مورد توجه قرار داده است. وی پس از ذکر عبارت یاد شده در شماره پنج، متذکر شده که این وجوه - که اشاره شد - همگی در مورد طعن‌های مربوط به امور ظاهری بود، اما در سطح عقاید، شرایط سخت دشوارتر است. وی آورده که طعن ناظر بر فساد عقیده نیازمند آن است که قطعی باشد و این قطع و یقین نیز از طریق کسی حاصل می‌شود که خداوند - جل جلاله - بر راستگویی او خبر داده و آگاه به اسرار و درون باشد و آن کسی غیر از معصوم علیه السلام نیست.

ع. برخی روایات را - که نسبت به برخی راویان آنها طعن صورت گرفته - به این جهت آورده است که طریق دیگری برای نقل آن روایات داشته است. این طریق دیگر، یا به همان امام معصوم است که طریق مورد طعن به او اسناد دارد یا طریق به امامی دیگر است که مثل آن حدیث از آن طریق روایت شده است یا طریق به فرد ثقه‌ای که فرد مورد طعن از وی روایت کرده است. ابن طاووس در پایان این فقره آورده که به هر روی، او چیزی را روایت نمی‌کند، مگر آن که برای آن، راه برون‌رفت داشته باشد.^{۱۴۱}

ابن طاووس در پایان این بحث متذکر شده که کسی نسبت به آنچه مورد اشاره قرار گرفت و یا آنچه در کتاب‌ها آمده، خرده نگیرد و طعن نزند؛ چرا که شاید وی برای آن عذر و حجتی داشته باشد که فرد طاعن از آن آگاهی ندارد.^{۱۴۲}

قرینه دیگر بر این که ابن طاووس دنبال نقل بی‌ضابطه روایات نبوده و هر حدیثی که دیده یا شنیده، نقل نکرد، این است که وی در مواردی متذکر شده که اعتبار این احادیث را تضمین نمی‌کند. او این تذکر را به طور خاص درباره روایات کتاب *الملاحم و الفتن* یادآور شده است.^{۱۴۳}

تسامح در ادله سنن

دسته دوم روایاتی که ابن طاووس ذکر کرده، روایاتی است که بر قاعده نامبردار به تسامح در ادله سنن تکیه دارد. ابن طاووس متذکر شده مستند و تکیه‌گاه در نقل دو دسته روایات، قاعده «تسامح در ادله سنن» است: یک دسته روایاتی که عذر روشن و راه صالح و شایسته برای برون رفت از مشکل نقل از افرادی که به سببی از اسباب مورد طعن واقع شده‌اند، نداشته است. وی این مطلب را با واژه «اگر» بیان کرده که نشان از موارد اندک آن دارد. دسته دوم، احادیثی است که به جهت برخی عذرهای اسناد آنها ذکر نشده است. مستند و دلیل وی در نقل این گونه روایات، روایاتی است که او از جماعتی - که از آنها به

۱۴۱. همان، ج ۱، ص ۱۴ - ۱۵.

۱۴۲. همان، ج ۱، ص ۱۵.

۱۴۳. *الملاحم و الفتن*، ص ۳۴۹ - ۳۵۰.

ذوی الاعتبار و اهل صدق (افراد معتبر و راستگو) در نقل آثار یاد کرده - روایت نموده است. آنان نیز این روایت را از طریق خود، از ابو جعفر محمد بن بابویه (شیخ مجمع علی عدالته)، از طریق صفوان بن یحیی - که بر ورع و امانتداری او اتفاق وجود دارد - از ابی عبدالله علیه السلام نقل کرده‌اند. به موجب این روایت، هر کس خبری درباره عمل خیری به او برسد و بدان عمل کند، برای او پاداش آن عمل منظور خواهد شد؛ اگر چه آن خبر از پیامبر صلی الله علیه و آله صادر نشده باشد.^{۱۳۴} نظیر همین متن، از محمد بن یعقوب کلینی (شیخ ممدوح مجمع علیه) در کتاب *الکافی* در باب «من بلغه ثواب من الله تعالی علی عمل فصنعه» از علی بن ابراهیم، از پدرش، از ابن ابی عمیر، از هشام بن سالم، از ابی عبدالله علیه السلام و نیز از طریق دیگری از امام باقر علیه السلام نقل شده است.^{۱۳۵}

وی درباره این روایات متذکر شده که اگر چه اسناد این روایات را ذکر نکرده یا آن که از اسناد بی‌بهره‌اند، ولی باید توجه داشت که این روایات بر احادیثی مسند اعتماد و تکیه دارند که از ثقات نقل شده‌اند.^{۱۳۶}

انشآت ابن طاووس

دسته سوم، دعاهایی است که او خود انشا کرده است. اصل و قاعده در ذکر دعا برای ابن طاووس نقل قابل اعتماد از معصومان علیهم السلام است. بر این اساس، وی بیشتر دعاهایی را که ذکر کرده، منقول و مسند آورده است. ابن طاووس به این قاعده بارها در کتاب‌هایش بویژه *اقبال الاعمال*، *الامان من الاخطار*^{۱۳۷}، *مهیج الدعوات*^{۱۳۸} و *الدروع الواقیه*^{۱۳۹} اشاره کرده است. به موجب این قاعده، وی یادآور شده در مواردی که دعای خاصی در کلام معصومان نیافته به انشای دعا دست زده است.^{۱۴۰} ابن طاووس در دیباجه *فلاح السائل* متذکر شده است که در تکمیل کتاب *مصباح الکبیر* ابوجعفر طوسی مطالب را به سه گونه آورده است: ۱. دعاهایی که روایت کرده، ۲. دعاهایی که بر آنها واقف شده، ۳. دعاهایی که خدا به او الهام کرده و اجازه اظهارشان را داده است.^{۱۴۱}

به موجب این کلام دعاهای انشایی الهام‌هایی است که بر قلب ابن طاووس وارد شده است. دعاهای انشایی دارای نثر و سجع و قرینه است. وی در این باره، به برخی روایات در کراهت سجع دعا اشاره و به نقد و تأویل آنها پرداخته است. به موجب این نقد و تأویل، این روایات نمی‌تواند صحیح باشد؛ چه اگر

۱۳۴. *فلاح السائل*، ج ۱، ص ۱۴.

۱۳۵. *اقبال الاعمال*، ج ۳، ص ۴۷.

۱۳۶. همان، ج ۳، ص ۱۷۰.

۱۳۷. ص ۲۰، ص ۹۹ و ص ۱۱۷.

۱۳۸. ص ۳۳۶ - ۳۳۷.

۱۳۹. ص ۳، ص ۵۷ و ص ۶۰.

۱۴۰. *اقبال الاعمال*، ج ۲، ص ۳۱؛ *الامان من الاخطار*، ص ۱۹ - ۲۰.

۱۴۱. *فلاح السائل*، ج ۱، ص ۸.

سجع، تکلف‌آور و برای غیر خدا باشد و یا در شأن آداب سنت و کتاب نباشد، چنان که در این روایات آمده است، نباید در قرآن و کلام معصومان، بویژه صحائف زین العابدین، دعا‌های مسجع و منثور و مرتب آمده باشد، در حالی که فراوان یافت می‌شود.^{۱۵۲}

وی شواهدی از معصومان، بویژه امام صادق (ع) بر جواز انشای دعا از کتاب عبدالله بن حماد انصاری و کتاب الدعاء سعد بن عبدالله، از امام صادق (ع) نقل کرده است. به موجب این روایات، امام در پاسخ درخواستی که از او شده بود، بر این پایه که دعایی تعلیم دهد، فرمود:

إِنَّ أَفْضَلَ الدُّعَاءِ مَا جَرَى عَلَى لِسَانِكَ.^{۱۵۳}

شمار این دعاها اندک است و ابن طاووس به انشای آنها اشاره کرده است. لذا با دیگر دعاها اشتباه نمی‌شود. بر پایه این مطلب، این سخن محقق خوانساری - که ابن طاووس در فصاحت نطق و بلاغت کلام چنان برجسته و قوی بود که در موارد بسیار، عبارات دعا‌های انشایی او، که به وی الهام می‌شد، با عبارات اهل بیت عصمت (ع) اشتباه می‌شود -^{۱۵۴} موجه و قوی نمی‌نماید؛ چه به قول محدث نوری - که معاصر او بوده - شیوه معروف ابن طاووس در تألیفاتی مانند، *الأمان من الاخطار*،^{۱۵۵} *مهج الدعوات*،^{۱۵۶} *الدروع الواقية*^{۱۵۷} و... این است که هنگامی می‌خواهد دعای انشایی خود را ذکر کند، به آن تصریح می‌کند.^{۱۵۸} نیز او در *مصباح الزائر* - که شاهد مثال محقق خوانساری - است تصریح کرده، آنچه در این کتاب است، چیزهایی است که آنها را روایت کرده یا دیده است.^{۱۵۹}

وجاده و اجازه گونه‌های نقل حدیث

ابن طاووس روایات را از طریق اجازه از مشایخ خود و یافتن در کتاب‌ها و اصول قابل اعتماد نقل کرده است. وی اگر چه از جایگاه اجازه و وجاده در ایجاد اعتماد به صحت روایت سخن نگفته، تأکید وی بر طریق اجازه - که با اشاره به اصل اجازه و زمان و مکان آن نمایان است - و نیز گزارش از کتاب‌ها و اصول - که گاه با ذکر نسخه و نسخه‌ها و کاتب و تاریخ و مکان و صفحه و سطر همراه است - نشان می‌دهد وی به این کتاب‌ها و اصول اعتماد داشته است.

ابن طاووس، در اکثر موارد، در ابتدای ذکر روایت، به طریق تحمل آن اشاره کرده است. گویا این اشاره، گاه بیش از یک طریق را شامل می‌شود؛ مانند، رأیت و رویت،^{۱۶۰} رویناها و وجدناها.^{۱۶۱} وی از طریق

۱۵۲. *الأمان من الاخطار*، ص ۲۰.

۱۵۳. همان، ص ۲۰.

۱۵۴. *روضات الجنات*، ج ۴، ص ۳۳۰، ش ۴۰۵.

۱۵۵. ص ۲۰، ۹۹ و ص ۱۱۷.

۱۵۶. ص ۳۳۶ - ۳۳۷.

۱۵۷. ص ۳، ۵۷ و ص ۶۰.

۱۵۸. *خاتمة المستدرک وسائل الشیعة*، ج ۲، ص ۴۵۱ - ۴۵۶.

۱۵۹. *مصباح الزائر*، ص ۱۰۹؛ *خاتمة مستدرک وسائل الشیعة*، ج ۲، ص ۴۵۰.

۱۶۰. *اقبال الاعمال*، ج ۱، ص ۲۸، ص ۴۳ و ص ۱۵۱.

مشایخ حدیث خود، با ذکر اسناد به مشایخ نخستین حدیث و کتاب‌های حدیثی اولیه و جز آنها، روایت را نقل می‌کند و به هنگام نقل، از سه عبارت استفاده کرده است. این عبارات از جهت میزان دلالت بر گونه‌ی طریق تحمل می‌تواند در دو دسته قرار گیرد. دسته‌ی اول، عباراتی که می‌تواند بر طریق سماع، قرائت و یا اجازه دلالت نماید. عبارت رویت و روینا - که از بسامد بیشتری برخوردار است و در غالب موارد با عبارت باسناد و باسنادنا همراه است - در این زمینه شایان ذکر است.^{۱۶۲} به قرینه‌ی آن که تحمل حدیث توسط ابن طاووس از بیشتر مشایخ حدیث خود، از طریق اجازه بوده، این حدس تقویت می‌شود که مراد ابن طاووس از این عبارات، روایت از طریق اجازه است؛ اگر چه او نوع اجازه را ذکر نکرده و از عبارات وی نیز چیزی به دست نمی‌آید. دسته‌ی دوم، عباراتی است که می‌تواند بر وجاده دلالت نماید یا دلالت دارد. عبارت «روایة فلان فی کتاب فلان»^{۱۶۳}، «قال الشیخ ... فی کتاب فلان»،^{۱۶۴} «ذکر الشیخ فلان فی کتاب فلان»،^{۱۶۵} «رایت»^{۱۶۶} و «وجدت»^{۱۶۷} در این مورد شایان ذکر است.

با این بیان کوتاه روشن می‌شود که ابن طاووس روایات را از دو طریق وجاده و اجازه - که گاه هر دو طریق جمع بود - نقل کرده است.

در وجاده بر کتاب و نوشته تکیه می‌شود. پیداست که انتساب نوشته به صاحب کتاب - که می‌تواند صاحب خط باشد یا فرد دیگری - باید مسلم و معروف باشد. در وجاده یابنده، حدیث را از زبان دیگری نمی‌شنود و نیز از راوی حدیث اجازه روایت ندارد.^{۱۶۸}

ابن طاووس در بیشتر موارد، انتساب کتاب به مؤلف را بدون تردید و مسلم دانسته است؛ چه او به هنگام نقل، از عبارات گویای تردید و عدم اعتقاد جازم در صحت انتساب استفاده نکرده؛ چنان که نسبت به مواردی - که در مجموع کم نیست - تردید خود را نشان داده است. افزون بر این که گویا گویاتر نیز می‌تواند باشد، این است که ابن طاووس گاه به برخی جزئیات اشاره کرده است.^{۱۶۹}

وی در مواردی که در انتساب کتاب یا اصلی به مؤلف تردید داشته، تردید خود را به گونه‌ای بیان کرده است؛ مانند: «وجدنا فی کتب الدعوات»، «نقل من اصل عتیق»، «وجدت فی کتاب من کتب اصحابنا فیه ادعیه...»، و «وجدنا علی ظهر کتاب الادعیه المشار الیه».^{۱۷۰}

۱۶۱. همان، ج ۱، ص ۳۴۰.

۱۶۲. همان، ج ۱، ص ۴۵ و ص ۴۹.

۱۶۳. همان، ج ۱، ص ۴۷.

۱۶۴. همان، ج ۱، ص ۴۷.

۱۶۵. همان، ج ۱، ص ۴۸.

۱۶۶. همان، ج ۱، ص ۳۶.

۱۶۷. همان، ج ۱، ص ۵۶، ص ۶۰ و ص ۱۴۶.

۱۶۸. الرعايه، ص ۱۵۰.

۱۶۹. اقبال الاعمال، ج ۱، ص ۳۴، ص ۵۱، ص ۵۳، ص ۲۸، ص ۲۳، ص ۳۲، ص ۳۸، ص ۴۲، ص ۴۳، ص ۳۱، ص ۳۳، ص ۵۵، ص ۵۷ -

۵۸، ص ۶۰، ص ۱۵۳ و ص ۲۷۶؛ الامان من الاخطار، ص ۷۴.

۱۷۰. اقبال الاعمال، ج ۱، ص ۱۴۶ و ص ۱۸۳؛ الدرر العتیقه، ص ۱۷۰.

اجازه به عنوان یک طریق متعارف از دیر باز مطرح بوده است. عالمان حدیثی برای آن اقسامی ذکر کرده‌اند و بهترین آنها را اجازه معین در دو سمت موضوع و شخص دانسته‌اند. ابن طاووس بیشتر روایاتی را که نقل کرده، از طریق اجازه بوده و ظاهر این اجازه‌ها گویای آن است که نه تنها شخص ابن طاووس مخاطب خاص این اجازه‌ها بوده که موضوع نیز مشخص بوده است.

مشایخ اجازه ابن طاووس - که وی آنها را توثیق کرده و زمان و مکان و گاه موضوع اجازه را متذکر شده - به قرار زیر است: شیخ فقیه محمد بن نما، شیخ زاهد حسن بن دربی، سید فاضل فخار بن معد موسوی، شیخ علی بن یحیی حنط و شیخ اسعد بن عبد القاهر اصفهانی.^{۱۷۱}

نقل از اصول دعایی اصحاب

گزارش‌های ابن طاووس از مشخصات کتاب‌ها و اصولی که در تألیف کتاب‌هایش از آنها استفاده کرده، می‌تواند قرینه‌ای محکم برای اطمینان‌زایی و افزایش اعتماد به اعتبار روایات او تلقی گردد؛ چنان که می‌تواند نشان دهد ابن طاووس به این کتاب‌ها اعتماد داشته است. در این گزارش‌ها - که در نوع خود در سده‌های گذشته بی‌نظیر است - نام مؤلف، نسخه کتاب، تاریخ کتابت، محل استفاده از کتاب، شماره صفحه و... ذکر شده است.

ابن طاووس کتابخانه‌ای بزرگ داشت. کتاب‌های این کتابخانه در زمینه‌های مختلف دانش‌های دینی و علوم بشری بود. تفسیر، حدیث، دعا، انساب، طب، نجوم، لغت، شعر، رمل، طلسمات، عود، تاریخ و... عناوین این کتاب‌ها را تشکیل می‌داد. شمار این کتاب‌ها در سال ۶۵۰ ق، سال تألیف *اقبال الاعمال*، دو هزار و پانصد مجلد بوده است. وی گویا دو فهرست برای این کتابخانه فراهم کرد: یکی با عنوان «الایانة فی معرفة اسماء کتب الخزانة» - که نایاب است - و دیگری «سعد السعود». نسخه‌ای که از *سعد السعود* موجود است، تنها کتب سماوی و علوم قرآن را شامل می‌شود. ابن طاووس این کتابخانه را بر فرزندان ذکورش وقف کرد. امروزه بسیاری از این کتاب‌ها نایاب شناخته می‌شوند.^{۱۷۲}

با این وجود، گرایش غالب ابن طاووس به کتاب دعا، اوراق، احراز و زیارات بود. او بارها به این گرایش در تألیفاتش اشاره کرده است. به همین جهت، با آن که او فقیه و متکلم بود، به این دو دانش چندان تمایل نشان نداد و در هر یک از این دو مورد، به اندکی مطلب بسنده نموده است.^{۱۷۳} در میان کتاب‌های این کتابخانه نزدیک به هفتاد کتاب در موضوع دعا وجود داشته است. ابن طاووس در فصل یکصد و چهل و دوم کتاب *کشف المحجّة* - که آن را در سال ۶۴۹ ق، تألیف کرد - متذکر شده که بیش از شصت مجلد در دعا در اختیار دارد. این شمار در سال ۶۶۲ ق، - که تألیف کتاب *مهج الدعوات* در روز جمعه، هفتم جمادی الاولی آن سال به پایان رسیده - به بیش از هفتاد مجلد افزایش یافته است.^{۱۷۴}

۱۷۱. *الدروع الواقیه*، ص ۷۷ - ۷۸.

۱۷۲. *المجتبی من دعاء المجتبی*، مقدمه محقق کتاب، ص ۲۴؛ *سعد السعود*، مقدمه محقق، ص ۳؛ *الذریعة*، ج ۱، ص ۵۸؛ ج ۱۲، ص ۱۸۲.

۱۷۳. *کشف المحجّة*، ص ۱۲۷؛ *فتح الایواب*، ص ۳۱ - ۳۲؛ *الاجازات فی البحار*، ج ۱۰۴، ص ۴۲ - ۴۳.

۱۷۴. *المجتبی*، ص ۳۰، مقدمه محقق کتاب.

بیشتر این کتاب‌ها، بویژه کتاب‌های دعایی، در شمار تألیفات پیش از شیخ طوسی شناخته می‌شود. قرینه بر این مطلب، آن است که شیخ منتجب الدین در کتاب *الفهرست* خود - که در شرح حال مؤلفان امامیه پس از شیخ طوسی، در حد فاصل نزدیک به یک سده و نیم است - به شمار اندکی کتاب در موضوع دعا اشاره کرده است. قرینه قوی‌تر - که از ظاهر کلمات سید بن طاووس در لابه‌لای تصانیفش استفاده می‌شود - این است که بیشتر کتاب‌های دعایی - که در اختیار او بوده - از اصول قدیمی بوده‌اند. او به تاریخ بعضی از آنها اشاره کرده و بسیاری را نیز به عنوان نسخه اصل یا نسخه عتیقه یاد کرده و نیز محل آنها را - که در مستنصریه و غیر آن بوده - ذکر کرده است. به هر روی، شمار کتاب‌ها و اصولی که ابن طاووس از آنها در تألیف کتاب‌هایش استفاده کرد، در حدود ۴۸۸ کتاب است.^{۱۷۵}

به موارد زیر به عنوان نمونه اشاره می‌شود:

- اصل عبدالله بن حماد انصاری،
- این (روایت، روایات) را در کتب اصحاب امامیه - که قدیمی است و از آن دعا‌های برخی شب‌ها افتاده - یافته است.^{۱۷۶}
- کتابی به خط شیخ علی بن یحیی خیاط و غیر او در کتب اصحاب امامیه که آن خط اکنون موجود است. این کتاب در ربیع الاول سال ۶۰۹ ق، به او اجازه داده شده است،
- کتاب دعایی قدیمی از طرق اصحاب امامیه، که گویا از اصول آنان است،
- کتاب *الاعمال* احمد بن محمد بن عیاش. نسخه‌ای از این کتاب را - که در ربیع الاول سال ۴۲۷ ق، کتابت شده - در اختیار دارد،
- کتاب جعفر بن سلیمان، از ابی عبدالله علیه السلام
- اصلی قدیمی از اصول اصحاب امامیه، که روایت نخست آن از حسن بن محبوب است. این اصل در سال ۳۷۳ ق، کتابت شده است،
- کتاب ابوالعباس احمد بن علی بن نوح (رض). در نسخه این کتاب آمده که آن را ابو نصر جعفر بن محمد بن حسن بن هشتم استنساخ کرده است،
- کتب *الدعوات*، در این مجموعه آمده که مؤلف آن در کتاب ابی الحسین زید بن جعفر محمدی در کوفه دیده که ابوعبدالله حسین بن عبیدالله غضائری یک جزء قدیمی به خط ابی غالب احمد بن محمد زراری را روایت کرده که در آن دعا‌هایی بدون اسانید است،
- بعض مصنفات اصحاب امامیه که به عبادات اهتمام داشتند. نسخه‌ای قدیمی از این مصنفات را در اختیار دارد که مصنفان آن متذکر شده‌اند آن مختصر کتاب *المنتخب* است،
- کتاب *المبعث* علی بن ابراهیم بن هاشم قمی. نسخه‌ای از این کتاب را در اختیار دارد که در سال ۴۰۰ ق، کتابت شده است،

۱۷۵. *فتح الایوب*، ص ۳۰.

۱۷۶. *اقبال الاعمال*، به ترتیب، ج ۳، ص ۶۴؛ ج ۱، ص ۴۱ و ص ۵۸؛ ج ۱، ص ۲۷۷، ص ۲۸۵ و ص ۲۸۹.

- *کامل الزیارات*، تألیف ابوالقاسم جعفر بن محمد بن قولویه. نسخه‌ای از این کتاب را در اختیار دارد که بر روی آن خط ابوجعفر طوسی است،

- *نثر اللالی* علی بن فضل الله حسنی راوندی، از نسخه‌ای قدیمی که بر روی آن خط مؤلف است،

- *الفتن* ابی صالح سلیمی بن احمد بن عیسی بن شیخ حسانی. تاریخ نسخه اصل سال ۳۰۷ق، به خط مصنف آن در مدرسه معروف به ترکی در جانب غربی واسط موجود است،

- *الفتن*، تألیف ابو یحیی زکریا بن یحیی بن حارث بزاز. تاریخ کتابت آن ربیع الاول ۳۹۱ق، است که آن را از نظامیه عاریه گرفته است،

- کتاب ابی المغراء از اصول شیعه،

- کتاب یعقوب بن نعیم بن قرقاره کاتب ابو یوسف. نجاشی او را راوی رضا علیه السلام دانسته و متذکر شده وی در میان اصحاب امامیه جلیل بود. نسخه‌ای قدیمی از این کتاب در اختیار است که گویا در حیات مؤلف کتابت شده است. بر روی آن خط سعید فضل الله راوندی - قدس الله روحه - است،

- *الاربعمین* ابو الخیر احمد بن یوسف قزوینی. اصل این کتاب در مدرسه خلیفه ناصر است،

- کتاب محمد بن علی بن محبوب به خط ابو جعفر طوسی،

- *الامالی*، تألیف محمد بن ابی عبدالله. این فرد از راویان ثقة امامیه بود. نسخه‌ای از این کتاب را در اختیار دارد که در سال ۳۰۹ق، کتابت شده است،

- *التجمل اصل من اصول اصحابنا*. تاریخ مقابله، چهارشنبه هفت روز مانده به شعبان ۲۳۷ق،

- *کتاب الاوصیاء*، از بعضی اصحاب امامیه. این کتابی قابل اعتماد نزد اولیاست. آن را در اصلی قدیمی یافته است که گویا در زمان مؤلف کتابت شده است،^{۱۷۷}

- *الدلائل*، تألیف ابو العباس عبدالله بن جعفر حمیری. این کتاب به خط ابن غضائری است،

- *التواقیع* از اصول اخبار، روایت عبدالله بن الصلت،

- کتاب ابو محمد عبدالله بن حماد انصاری از اصحاب کاظم علیه السلام. این طاووس این کتاب را از اصلی که بر شیخ صدوق هارون بن موسی تلکبری قرائت شده دریافت کرده است،

- *الزواجر و المواعظ* ابواحمد حسن بن عبدالله بن سعید عسکری. نسخه این کتاب در ذوالقعدة سال ۴۷۳ق کتابت شده است،

- اصل احمد بن حسین بن عمر بن یزید که ثقة است و بر آن، نام محمد بن داود قمی است؛

- اصل محمد بن سلیمان. این اصل در حیات مصنف کتابت شده است،

- اصل عبد الله بن حماد انصاری،

- اصل هشام بن سالم،

- *الاربعمون* شیخ عالم محمد بن مسلم بن ابی الفوارس رازی. ابن مسلم متذکر شده که این روایات را از ثقات و اهل ورع و دیانات روایت کرده است. اصل آن در نظامیه قدیمی در بغداد در اختیار است،

۱۷۷. همان، ص ۱۹۳، ص ۲۰۱، ص ۲۲۱ و ص ۲۲۸؛ *جمال الاسبوع*، ص ۱۶۰ و ص ۲۸۸؛ *فتح الابواب*، ص ۶۴، ص ۲۴، ص ۲۹.

- أصل محمد بن أبي عمير رضوان الله عليه،^{۱۷۸}
- أصل ابو محمد يمني که مقابله شده به خط شيخ أبي جعفر طوسي و در نسخه‌ای دیگر - که قدیمی است - آمده: قال أبو محمد عبد الله بن محمد يمني،
- أصل من أصول أصحابنا، تأريخ کتابت آن ربيع الآخر سال ۳۱۴ ق،
- اصلی که بر هارون بن موسی تلکبری^{علیه السلام} قرائت شده است،
- اصل معاوية بن حكيم،
- مسائل صباح بن نصر هندی از علی بن موسی الرضا^{علیه السلام}. این کتاب را أبو العباس بن نوح و أبو عبدالله بن محمد بن أحمد صفوانی از أصل کتابی عتیق روایت کرده‌اند. این کتاب در اختیار است و چه بسا در حیات این دو نفر کتابت شده است. روایات این کتاب با اسناد متصل از ریان بن صلت است.
- أصل هشام بن سالم از رجال صادق و کاظم^{علیهما السلام} و ابن أبي عمير از آن روایت می‌کند،
- أصل کتاب علی بن إسماعیل میثمی،
- اصلی که تاریخ کتابت آن ۲۳۷ ق، است،
- أصل أبي الفرج أبان بن محمد،
- الرسالة الموضحة مظفر بن جعفر بن حسين (حسن). محمد بن جریر طبری از او روایت کرده است، نسخه‌ای از این کتاب - که به خط مصنف است - در خزانه عتیقه نظامیه بغداد موجود است،
- جزء قدیمی‌ای که بر آن تاریخ سماع جمادی الآخره ۴۰۲ ق، کتابت شده است.^{۱۷۹}

نتیجه

مهم‌ترین منابع دعایی امامیه، کتاب‌هایی است که ابن طاووس تألیف کرده است. اگر چه همه مطالبی که او، تحت عنوان دعا، ذکر کرده، طریق صحیح به معصوم ندارد یا فاقد طریق است، ولی نباید ویرانگر این بنیان تلقی گردد؛ چه اولاً بیشتر این دعاها مأثور و مسند است و ابن طاووس بر درستی طرق آنها به صورت کلی و در موارد بسیار به گونه فردی، تصریح نموده است. ثانیاً، متون فاقد سند صحیح و یا فاقد سند، اگر چه نباید سخن معصوم دانسته شود، ولی باید توجه داشت که این متون به موجب کلام معصوم - که بر طریق صحیح استوار است - قابل عمل و موجه می‌تواند باشد.

به همین جهت، ابن طاووس خود مقید به این دعاها بود و به عنوان عابدترین دوران خود شناخته شده است. نیز عالمان وارسته و فرهیخته امامیه به این متون اعتماد کرده و کتاب‌های او را در شمار مصادر کتاب‌های خود قرار داده‌اند.

۱۷۸. فتح الالباب، ص ۹۷ و ص ۱۱۴؛ کشف المحجّة، ص ۱۸، ص ۱۷، ص ۸۲ و ص ۱۵۹؛ الیقین، ص ۳۰۷؛ إقبال الأعمال، ج ۱، ص ۵۱ و ص ۱۹۵ - ۱۹۶؛ ج ۳، ص ۶۴ و ص ۱۷۱؛ الیقین، ص ۱۰۳ - ۱۰۴ و ص ۲۷۹؛ جمال الأسبوع، ص ۲۵۹.

۱۷۹. جمال الأسبوع، ص ۳۰۰؛ فتح الأبواب، ص ۱۳۲ و ص ۲۸۶؛ فرج المهموم، ص ۲۵، ص ۹۱ و ص ۹۴؛ تیس من غیث سلطان الوری، ص ۵ و ص ۷؛ کشف المحجّة لثمرة المهجّة، ص ۱۲۴ و ص ۱۵۶؛ إقبال الأعمال، ج ۲، ص ۲۴۰؛ الیقین، ص ۱۰۹ - ۱۱۰، ص ۱۱۳ و ص ۱۱۶.

کتابنامه

- *الأمان من أخطار الأسفار*، مؤسسة آل البيت عليه السلام لإحياء التراث، ۱۴۰۹ق.
- *أقبال الأعمال*، علی ابن طاووس، به کوشش: جواد قیومی اصفهانی، مکتب الإعلام الإسلامی، ۱۴۱۵ق.
- *بحار الأنوار*، محمد باقر مجلسی، به کوشش: سید ابراهیم میانجی و محمد باقر بهبودی، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
- *البلد الامین*، ابراهیم بن علی الحسن بن محمد بن صالح العاملی کفعمی، بی‌جا، بی‌تا.
- *تهذیب المقال فی تنقیح کتاب رجال النجاشی*، سید محمد علی ابطحی، قم: ۱۴۱۷ق.
- *جامع الرواة*، محمد علی اردبیلی، قم: کتابخانه آیه‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۴۰۳ق.
- *جمال الأسبوع*، علی ابن طاووس، به کوشش: جواد قیومی جزه‌ای اصفهانی، مؤسسة الآفاق، ۱۳۷۱ش.
- *خاتمة المستدرک*، میرزا احسین نوری، قم: مؤسسة آل البيت عليه السلام لإحياء التراث، ۱۴۱۵ق.
- *روضات الجنات فی احوال العلماء السادات*، میرزا محمد باقر موسوی اصفهانی، قم: مهر استوار، ۱۳۹۱ق.
- *الذريعة إلى تصانيف الشيعة*، آقا بزرگ تهرانی، بیروت: دار الأضواء، ۱۴۰۳ق.
- *الرسائل الرجالية*، محمد بن محمد ابراهیم کلباسی، به کوشش: محمد حسین درایتی، قم: دار الحديث، ۱۴۲۲ق.
- *الرواشح السماوية*، محمد باقر حسینی استر آبادی معروف به میرداماد، به کوشش: غلامحسین قیصریه‌ها، قم: دار الحديث، ۱۴۲۲ق.
- *سعد السعود*، علی ابن طاووس، قم: منشورات رضی، ۱۳۶۳ش.
- *الصراط المستقیم*، محمد علی بن یونس عاملی نباطی معروف به بیاضی، تصحیح و تحقیق و تعلیق: محمد باقر بهبودی، مکتبه المرتضوية لإحياء الآثار الجعفرية، ۱۳۸۴ق.
- *فتح الأبواب*، به کوشش: حامد خفاف، بیروت: مؤسسة آل البيت عليه السلام لإحياء التراث، ۱۴۰۹ق.
- *فرج المهموم*، علی ابن طاووس، قم: منشورات رضی، ۱۳۶۳ش.
- *قیس من غیاث سلطان الوری*، علی ابن طاووس، قم: مدرسه الإمام المهدی عليه السلام، ۱۳۷۰ق.
- *الفوائد المدنية والشواهد المکیة*، محمد امین استرآبادی، سید نور الدین عاملی، تحقیق: مؤسسة النشر الإسلامی التابعة لجماعة المدرسين، ۱۴۲۴ق.
- *الفوائد الرجالية*، مهدی بحر العلوم، تحقیق و تعلیق: محمد صادق بحر العلوم و حسین بحر العلوم، تهران: مکتبه الصادق، ۱۴۲۲ق.
- *قصص الانبياء*، سید نعمت الله جزایری، قم: کتابخانه نجفی مرعشی، ۱۴۰۴ق.
- *کتابخانه ابن طاووس*، اتان کلبرگ، ترجمه: سید علی قزایی و رسول جعفریان، قم: کتابخانه نجفی مرعشی، ۱۳۷۱ش.

- کشف المحجة لثمره المهج، علی ابن طاووس، نجف اشرف: مطبعة حیدریة، ۱۳۷۰ق.
- طرائف المقال، علی بروجردی، به کوشش: سید مهدی رجایی، کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، ۱۴۱۰ق.
- المصباح، تقی الدین إبراهیم بن علی الحسن بن محمد بن صالح العاملی کفعمی، بیروت: منشورات مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۳ق.
- معجم رجال الحديث و تفصیل طبقات الرواة، أبو القاسم موسوی خویی، ۱۴۱۳ق.
- نقد الرجال، مصطفی بن حسین حسینی تفرشی، تحقیق: مؤسسة آل البيت علیه السلام لاهیات التراث، قم: ۱۳۷۶ش.
- الیقین، علی ابن طاووس، قم: مؤسسة دار الکتاب، ۱۴۱۳ق.